

Grundskolors arbete med jämställdhet

– med särskilt fokus på en trygg skolmiljö
för alla elever

Innehållsförteckning

Förord	3
Sammanfattning	4
Vad Skolinspektionen granskat	5
Viktigaste iakttagelserna	5
Inledning	8
Bakgrund	8
Syfte och frågeställningar	12
Granskningens genomförande	12
Begreppsförklaring	13
Kvalitetsgranskningens iakttagelser	14
Rektorer leder sällan ett långsiktigt jämställdhetsarbete med koppling till trygghet	14
Skolpersonalen arbetar i vissa avseenden med jämställdhet kopplat till trygghet	19
Utvecklingsområden	25
Avslutande diskussion	27
Referenser	34
Bilaga 1: Metod och genomförande	36
Urval	36
Dokumentation	36
Intervjuer	36
Observationer	36
Underlag till rapporten	37
Generaliserbarhet	37
Bilaga 2: Granskade verksamheter	38
Bilaga 3: Rättslig reglering	40
Bilaga 4: Deltagare i referensgruppen	44

Förord

Skolinspektionen har i uppdrag att granska kvaliteten i sådan utbildning och pedagogisk verksamhet som står under myndighetens tillsyn. Granskningen innebär en detaljerad och systematisk undersökning av verksamhetens kvalitet inom ett avgränsat område, i förhållande till nationella mål och riktlinjer. Utgångspunkten är alla barns och elevers lika rätt till en god utbildning i en trygg miljö.

Huvudsyftet med Skolinspektionens övergripande rapporter är att presentera en nulägesbild av kvaliteten inom ett avgränsat område. Granskningarna gör tydligt vad som behöver förbättras för att i högre grad nå målen för verksamheten inom det aktuella området. Rapporterna innehåller även beskrivningar av väl fungerande inslag och framgångsfaktorer.

Skolinspektionens iakttagelser, analyser och bedömningar redovisas dels i form av enskilda beslut till de granskade skolorna och skolhuvudmännen, dels i denna övergripande och sammanfattande rapport. Genom beskrivningar av viktiga kvalitetsaspekter inom granskningsområdet avser rapporten vara användbar även för skolor som inte har granskats.

Rapporten redovisar resultatet av Skolinspektionens kvalitetsgranskning med inriktning mot skolhuvudmäns och skolors insatser för jämställdhet i grundskolan. Iakttagelserna och slutsatserna gäller de 21 skolhuvudmän och 29 skolor som har granskats och avser därmed inte att ge en nationell bild av förhållandena. Vilka skolor som granskats framgår i bilaga.

Projektledare och rapportskribent för kvalitetsgranskningen har varit Anna Johansson, Skolinspektionen i Lund.

Helén Ängmo
Generaldirektör

Björn Persson
Avdelningschef

Sammanfattning

Könsrelaterad utsatthet har under senare år uppmärksammats medialt, särskilt genom #metoo-kampanjen under hösten 2017, där flickor och kvinnor vittnade om sexuella trakasserier och övergrepp i skolan under #tystiklassen och #räckupphanden. Av Skolinspektionens elevenkät framgår att flickor generellt är mindre trygga än pojkar i skolan.¹ Detta visar att frågor om trygghet och jämställdhet är nära sammanflätade² och att skolors trygghetsarbete kan bli mer träffsäkert om det integreras med arbetet för jämställdhet.

Ett av regeringens jämställdhetsmål för det offentliga Sverige är att kvinnor och män, flickor och pojkar, ska ha samma möjligheter och villkor när det gäller utbildning, studieval och personlig utveckling.³ Av såväl skollagen som grundskolans läroplan framgår att jämställdhet mellan könen är ett av de demokratiska värden som skolan ska gestalta och förmedla.⁴ Samtidigt visar forskning att skolor sällan arbetar aktivt och på bred front med frågor som rör jämställdhet. Det saknas ofta långsiktighet och systematik i skolors jämställdhetsarbete samt en förankring på ledningsnivå.⁵

Kraven på jämställdhetsarbete har funnits länge för skolan och insatser har självklart gjorts. Idag finns exempelvis ofta ett tydligt arbete för likabehandling på skolor och ett generellt arbete i undervisningen för att förmedla värden som jämställdhet. Det har på många skolor byggts upp mer kunskap. Likabehandling är dock inte detsamma som ett medvetet och aktivt jämställdhetsarbete. Ett långsiktigt jämställdhetsarbete behöver innehålla en kontinuerlig analys av om det finns skillnader i könsmonster och om det finns olika förutsättningar för flickor och pojkar. Utifrån en analys behöver skolan sedan vidta åtgärder om det finns behov.

En del i varför ett aktivt jämställdhetsarbete är viktigt är även att det har koppling till trygghetsfrågor. Otrygghet kan ofta ha att göra med könsrelaterade kränkningar samt olika normer och synsätt kring flickor och pojkars roller. Kränkningar kan exempelvis förekomma på skolgård, vid idrott, på raster eller i omklädningsrum.

För att alla elever ska tillförsäkras en utbildning av hög kvalitet där skolmiljön är såväl trygg som jämställd är det därför angeläget att skolor bedriver ett aktivt och långsiktigt arbete med jämställdhet kopplat till trygghet. Denna koppling är inte specifikt framskriven i läroplanen. Skolinspektionen menar dock att utifrån styrdokument och tidigare granskningsresultat är kopplingen mellan trygghetsarbete och jämställdhetsarbete en viktig kvalitetsaspekt. Det är en möjlighet och en potential för skolor att stärka sitt arbete. Därför har frågan belysts genom kvalitetsgransk-

¹ Skolinspektionen (2019a). *Skolenkäten. Resultat hösten 2019*. <https://www.skolinspektionen.se/sv/Statistik/statistik-fran-skolenkaten/skolenkaten-ht-2019/>.

² Se även Heikkilä, M. (2019). *Skolutveckling och jämställdhet*. Stockholm: Natur och Kultur, s. 8-11; Sveriges Kommuner och Landsting (2019). *Se, förstå och förändra: Att motverka könsskillnader i skolresultat*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting, s. 7-8.

³ Skr. 2016/17:10. *Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid*. Stockholm: Socialdepartementet.

⁴ 1 kap. 4-5 § skollagen (2010:800); Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (Lgr 11), kap 1. *Skolans värdegrund och uppdrag* och kap. 2. *Övergripande mål och riktlinjer*.

⁵ Heikkilä, M. (2015). *Lärande och jämställdhet i förskola och skola*. Stockholm: Liber; Heikkilä, M. (2019).

ning. En skola som arbetar aktivt med jämställdhetsuppdraget och exempelvis bemöter ojämställda uttryck har lagt en bättre grund för sitt generella trygghetsarbete.

Vad Skolinspektionen granskat

Skolinspektionen har granskat om det bedrivs ett långsiktigt jämställdhetsarbete på 29 grundskolor. Ett särskilt fokus finns på kopplingen mellan jämställdhetsarbete och trygghet för alla elever, oberoende av könstillhörighet. Granskningens urval omfattar skolor med tidigare tillsynsbrister inom områdena "trygghet och studiero", "åtgärder mot kränkande behandling" och "värdegrundarbete". På varje skola har ett stadium valts ut för granskning på så sätt att tio av granskningarna rikts mot årskurs 1-3, tio mot årskurs 4-6 och nio mot årskurs 7-9.

Viktigaste iakttagelserna

Rektorer kartlägger elevers trygghet men sällan kopplat till jämställdhet

På flertalet granskade skolor leder rektor aktivt ett generellt arbete kring trygghet. Däremot har många rektorer i mindre utsträckning integrerat ett jämställdhetsperspektiv i kartläggningar av elevers trygghet. På flertalet besökta skolor beskriver rektorer exempelvis att skolan har metoder för att ta reda på hur elever upplever trygghet eller trivsel, huvudsakligen genom enkäter och trygghetsvandringar. På samtliga skolor uppger rektorer också att kränkingsanmälningar granskas, antingen enskilt eller genom sammanställningar. I viss utsträckning sker dessa kartläggningar av elevers trygghet och utsatthet på ett sådant sätt att de möjliggör analyser av eventuella könsmonster.

På drygt hälften av skolorna genomförs exempelvis en eller flera elevenkäter kring trygghet, vari eleverna anger könstillhörighet. Det är dock bara på en dryg tredjedel av de granskade skolorna som enkätresultaten sedan redovisas och analyseras utifrån kön. Utan ett köns- eller jämställdhetsperspektiv i kartläggning och analys finns en risk att begränsande könsmonster förbises och att de åtgärder som vidtas blir mindre träffsäkra.

Könsrelaterad otrygghet på många skolor

På flertalet granskade skolor framkommer i intervjuer exempel på utsatthet eller otrygghet som kan relateras till kön. På flera skolor uppges exempelvis kartläggningar visa att flickor generellt sett är mindre trygga eller trivs sämre än pojkar, eller att det finns platser på skolan som upplevs mindre trygga eller tillgängliga av flickor än av pojkar. Även på ett par skolor där kartläggningar inte synliggjort någon könsrelaterad otrygghet, berättar rektor, personal eller elever om liknande könsmonster. Likaså beskriver personal och elever på ungefär hälften av de granskade skolorna att det förekommer utsatthet relaterad till kön. Detta inkluderar bland annat sexuella anspelningar mot flickor, liksom nedvärderande kommentarer såväl till flickor som till pojkar som uppfattas som feminina.

Få rektorer leder ett långsiktigt jämställdhetsarbete med koppling till trygghet

Granskningen visar att rektorer på merparten av de besökta skolorna leder eller planerar för insatser som på något sätt berör jämställdhet och som i viss mån är kopplade till trygghet. Ofta handlar det om enstaka aktiviteter. I flera fall är jämställdhetsarbetet i planeringsstadiet eller nyligen påbörjat och därför inte implementerat i organisationen. De aktiviteter som rektorer initierar utgör sällan en del av ett målinriktat, tydligt förankrat eller långsiktigt arbete med jämställdhet. Endast enstaka intervjuade rektorer säger sig ha formulerat vad arbetet med jämställdhet ska leda till. Flertalet rektorer beskriver inte heller någon strukturerad uppföljning av arbetet med jämställdhet. Däremot finns enstaka exempel på rektorer som skapat tydliga strukturer för arbetet med jämställdhet, där arbetet också är tydligt kopplat till kartläggningar av verksamheten och elevernas trygghet.

I undervisningen förmedlas jämställdhet som värde till stor del

Skolinspektionen har i granskningen gjort vissa lektionsobservationer och intervjuat lärare. På de flesta skolor förmedlar lärare på många sätt jämställdhet som värde i undervisningen, även om arbetet i vissa delar utgår mer från en strävan att behandla alla elever lika och att se till varje enskild elevs behov, än från ett uttalat jämställdhetsperspektiv. På flertalet skolor arbetar lärare för att fördela talutrymme mellan flickor och pojkar, liksom för att främja interaktion mellan elever oberoende av kön. På de flesta skolor beskriver lärare att de låter elever diskutera jämställdhetsfrågor, men på en tredjedel av skolorna sker detta endast sporadiskt eller i enstaka ämnen. På de flesta skolor ger lärare också exempel på hur de gör för att agera normförmedlare när elever uppvisar åsikter eller beteenden som strider mot värdegrunden. Samtidigt visar granskningen att det finns en variation inte bara mellan utan också inom flera skolor när det gäller i vilken utsträckning lärare förmedlar jämställdhet i undervisningen.

Utanför undervisningen arbetar personalen mer med trygghet än med jämställdhet

På de flesta skolor arbetar skolpersonalen i någon mån för att elever ska mötas oberoende av kön och för att göra skolmiljön – såsom skolgård, korridorer och matsal – tillgänglig för alla elever, men arbetet bedrivs sällan utifrån ett specifikt jämställdhetsperspektiv. Exempelvis uppger personal ofta att de arbetar med allas lika värde eller trygghet för alla elever, men det framgår inte om detta inbegriper några särskilda strategier för att komma åt könsmonster eller ojämställdhet. På knappt hälften av skolorna förekommer organiserade rastaktiviteter, vilket ofta tycks motverka könsuppdelning bland eleverna. På en tredjedel av de granskade skolorna finns det samtidigt utrymmen som enligt personal och elever är dominerade av ett kön. Framför allt menar personal och elever att det rör sig om utrymmen som domineras av vissa pojkgrupper och i mindre utsträckning är tillgängliga för flickor (och i vissa fall även andra pojkar). Det gäller exempelvis fotbollsplaner som ofta beskrivs som otrygga. Granskningen visar emellertid att det finns en risk att rektor och personal skjuter bredvid målet om trygghetsarbetet inte integreras med ett jämställdhetsarbete. Åtgärderna skulle ibland kunna bli mer träffsäkra och relevanta om problematiken analyserades ur ett jämställdhetsperspektiv. Viktigt är

även att skolor arbetar för att ytterligare främja att flickor och pojkar gör aktiviteter tillsammans istället för att finna lösningar som riskerar att innebära mer uppdelning. Skolan är en social och kulturell mötesplats.

Skolpersonal arbetar mer reaktivt än proaktivt för att förändra begränsande normer

På många skolor framgår att det förekommer könsrelaterad utsatthet eller könsstereotyp och sexualiserat språkbruk. Flertalet i personalen reagerar på detta och ingriper. Skolinspektionen har fått flera exempel på hur personal på ett aktivt sätt bland annat bryter lektioner och tar diskussioner med eleverna när detta förekommer. Det är mycket viktigt. Även om elever och personal på de flesta skolor beskriver att personal ingriper framgår det dock inte alltid att de har arbetat för att förebygga och förändra de begränsande könsnormer som leder till en otrygg atmosfär eller till att elever kränker varandra. På drygt två tredjedelar av skolorna förekommer visserligen att delar av skolpersonalen ibland pratar om könsnormer i verksamheten, men samtidigt framgår att sådana diskussioner sällan sker strukturerat eller proaktivt utan på förekommen anledning. Däremot finns enstaka exempel på skolor där rektor och personal beskriver att ett systematiskt förebyggande arbete har bedrivits där personalen arbetar mer strukturerat med exempelvis normkritik och könsnormer.

I granskningen har det i några fall angivits från viss personal eller rektor att någon i personalen bemött flickor och pojkar olika. Det kan också handla om uppgifter att kränkningar har förekommit. Skolinspektionen vill förtydliga att när sådana exempel har framkommit har följdfrågor ställts om hur skolan har agerat. Det är viktigt att rektor ingriper om flickor och pojkar riskerar att inte få en likvärdig utbildning eller att råka ut för kränkningar. Skolinspektionen ser alltid allvarligt på sådana förhållanden och går vidare med tillsyn vid signaler på att skolan inte agerat. Skolinspektionen har i denna granskning fått svar på flertalet följdfrågor kring hur skolledningen agerat och ingripit.

Inledning

Bakgrund

Könsrelaterad utsatthet har under senare år uppmärksammats medialt, särskilt genom #metoo-kampanjen under hösten 2017, där flickor och kvinnor vittnade om sexuella trakasserier och övergrepp i skolan under #tystiklassen och #räckupphanden. Av Skolinspektionens elevenkät framgår att flickor generellt är mindre trygga än pojkar i skolan och att tryggheten är lägst bland de elever som inte vill ange kön eller som identifierar sig som något annat än flicka eller pojke.⁶ Normer kring kön bidrar till ett socialt positionerande och till att det skapas hierarkier som leder till ett otryggt klimat.⁷ Exempelvis kan traditionella maskulinitetsnormer om tuffhet få konsekvenser för de elever som faller utanför normen, i form av otrygghet och könsrelaterad utsatthet.⁸ Såväl statistik som tidigare forskning visar att frågor om trygghet och jämställdhet är nära sammanflätade.⁹ Det innebär att skolors trygghetsarbete kan bli mer träffsäkert om det integreras med arbetet för jämställdhet.

Ett av regeringens jämställdhetsmål för det offentliga Sverige är att kvinnor och män, flickor och pojkar, ska ha samma möjligheter och villkor när det gäller utbildning, studieval och personlig utveckling.¹⁰ Skolan har länge haft en viktig uppgift i att arbeta för jämställdhet. Uppdraget har dessutom nyligen skärpts och förtydligats i grundskolans styrdokument.¹¹ Av såväl skollagen som grundskolans läroplan framgår att jämställdhet mellan könen är ett av de demokratiska värden som skolan ska gestalta och förmedla. Alla som arbetar i skolan ska bidra till att skolan präglas av jämställdhet och solidaritet mellan människor samt i sin verksamhet bidra till att eleverna interagerar med varandra oberoende av könstillhörighet. Likaså ska alla som arbetar i skolan aktivt motverka diskriminering och kränkande behandling av individer eller grupper. Läraren ska också synliggöra och diskutera med eleverna hur olika uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt kan påverka människors möjligheter och livsvillkor.¹² Som pedagogisk ledare och chef för lärarna och övrig personal i skolan har rektorn det övergripande ansvaret för att verksamheten som helhet inriktas mot de nationella målen, liksom för att skolans resultat följs upp och utvärderas i förhållande till de nationella målen och kun-

⁶ Skolinspektionen (2019a). *Skolenkäten. Resultat hösten 2019*. <https://www.skolinspektionen.se/sv/Statistik/statistik-fran-skolenkaten/skolenkaten-ht-2019/>.

⁷ Sveriges Kommuner och Landsting (2019), s. 7.

⁸ Zimmerman, F. (2018). *Det tillåtande och det begränsande: en studie om pojkars syn på studier och ungas normer kring maskulinitet*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.

⁹ Brottsförebyggande rådet (2018). *Skolundersökningen om brott 2017*. Rapport 2018:15; Friends (2019). *Friendsrapporten 2019*; Odenbring, Y. (2019). Standing alone: sexual minority status and victimisation in a rural lower secondary school, *International Journal of Inclusive Education*, DOI: 10.1080/13603116.2019.1698064; Polisen (2016). *Lägesbild över sexuella ofredanden samt förslag till åtgärder*. Nationella Operativa Avdelningen; Skolinspektionen (2019a); Skolverket (2018). *Attityder till skolan*, s. 75-76. Se även Heikkilä, M. (2019), s. 8-11; Sveriges Kommuner och Landsting (2019), s. 7-8.

¹⁰ Skr. 2016/17:10.

¹¹ Lgr 11; Prop. 2017/18:100, 2018 års ekonomiska vårproposition, Bilaga 3.

¹² 1 kap. 4-5 § skollagen; Lgr11, kap 1. *Skolans värdegrund och uppdrag* och kap. 2. *Övergripande mål och riktlinjer*.

skapskraven. Rektorn har också ett särskilt ansvar för att utbildningen och undervisningen organiseras så att eleverna möts och arbetar tillsammans oberoende av könstillhörighet, samt för att i undervisningen i olika ämnen integrera ämnesövergripande kunskapsområden, exempelvis jämställdhet och sex och samlevnad.¹³ Enligt skollagen ansvarar rektor för att systematiskt och kontinuerligt planera, följa upp och utveckla utbildningen.¹⁴ Inriktningen på det systematiska kvalitetsarbetet ska vara att de mål som finns för utbildningen uppfylls.¹⁵

Jämställdhet ska således genomsyra såväl undervisning som skolans organisation och därmed vara en integrerad del av hela skolans verksamhet. Samtidigt visar forskning att skolor sällan arbetar aktivt och på bred front med frågor som rör jämställdhet. Dessa riskerar att bli isolerade spår både i undervisningen och i organisationen. Det saknas ofta långsiktighet och systematik i skolors jämställdhetsarbete samt en förankring på ledningsnivå.¹⁶ Resultat från skolenkäten och Skolinspektionens tidigare kvalitetsgranskningar på närliggande områden indikerar också att det finns svagheter i skolors arbete med jämställdhet.¹⁷ Ett aktivt och långsiktigt jämställdhetsarbete, som också kopplas till arbetet för elevernas trygghet, höjer kvaliteten i utbildningen för alla elever.

Tidigare granskningar och forskning

Forskning konstaterar att skolan är en central arena där normer kring kön etableras, förstärks och utmanas, både i relationer mellan elever och mellan elever och personal.¹⁸ Flera studier har riktat särskilt fokus mot normer kring maskulinitet och hur dessa är begränsande för såväl flickor som pojkar.¹⁹ Skolforskning har länge visat att pojkar som grupp dominerar genom att ta störst fysiskt och verbalt utrymme i klassrummet och att pojkar också får större uppmärksamhet av lärare, både vad gäller intresse och tillrättavisningar.²⁰ I en studie i årskurs 9 menade eleverna exempelvis att olika uppförandenormer gäller för flickor och för pojkar. Studien visar att retoriken från elever och lärare bidrar till att pojkar förväntas störa och ursäktas för det.²¹ Samtidigt visar forskning att pojkar oftare får stå ut med att bestraffas kollektivt i skolan.²² Även i Barnombudsmannens undersökning av barns röster om jämställdhet

¹³ Lgr 11, 2.1 Normer och värden, 2.2 Kunskaper, 2.8 Rektorns ansvar.

¹⁴ 4 kap. 4 § skollagen.

¹⁵ 4 kap. 5 § skollagen.

¹⁶ Heikkilä, M. (2015); Heikkilä, M. (2019).

¹⁷ Skolinspektionen (2019a); Skolinspektionen (2010). Skolors arbete vid trakasserier och kränkande behandling; Skolinspektionen (2012). Skolornas arbete med demokrati och värdegrund; Skolinspektionen (2016a). Skolors arbete mot trakasserier och kränkande behandling på nätet; Skolinspektionen (2016b). Skolans arbete för att säkerställa studiero - det räcker inte att det är lugnt, eleverna måste lära sig något också; Skolinspektionen (2018a). Sex- och samlevnadsundervisning. Skolinspektionen (2018b). Kvalitetsgranskning av ämnet idrott och hälsa i årskurs 7–9.

¹⁸ Holm, A-S. (2008). *Relationer i skolan: en studie av femininiteter och maskuliniteter i år 9*. Diss. Göteborg: Göteborgs Universitet; Martinsson, L. & Reimers, E. (2014). *Skola i normer*. Malmö: Gleerups; Öqvist, A. (2009). *Skolvardagens genusdramaturgi: En studie av hur femininiteter och maskuliniteter görs i år 5 med ett särskilt fokus på benämningar som hora och kärring*. Diss. Luleå: Luleå Tekniska Högskola.

¹⁹ Kimmel, M. (2010). *Pojkar och skolan: Ett bakgrundsdokument om "pojkkrisen"*. SOU 2010:53; Zimmerman, F. (2018).

²⁰ Holm, A-S. (2008), s 43.

²¹ Wester, M. (2008). *"Hålla ordning, men inte överordning": Köns- och maktperspektiv på uppförandenormer i svenska klassrumskulturer*. Diss. Umeå: Umeå Universitet.

²² Heikkilä, M. (2015), s 92-93.

framkommer att barn upplever ojämställdhet både genom vuxnas agerande och förväntningar och genom barns agerande och kommentarer till andra barn.²³

Samtidigt som studier pekar på att könsnormer kan förskjutas och att det finns många olika sätt att göra femininitet och maskulinitet – att vara flicka eller pojke – visar forskning att det också finns kontinuitet i vissa könsmönster.²⁴ Holm skriver exempelvis att flickor visserligen har erövrat större utrymme i skolan över tid, men att den manliga överordningen samtidigt har förstärkts.²⁵ Kartläggningar visar att flickor i större utsträckning än pojkar upplever mobbning och otrygghet i skolan, liksom att elever som varken anger sig vara flicka eller pojke är särskilt utsatta och otrygga.²⁶ Det är också fler flickor än pojkar som uppger att de har utsatts för sexuella trakasserier i skolan.²⁷

Fysiska och verbala kränkningar fungerar ofta som ett sätt att markera hur man bör vara som flicka eller pojke.²⁸ Skolverket har exempelvis visat att elevers föreställningar om genusskillnader kan kopplas till normer för hur flickor och pojkar bör bete sig vad gäller bland annat utseende, känslighet och sexualitet. Att bryta mot sådana normer kan leda till att man utesluts ur gemenskapen eller utsätts för kränkningar.²⁹ Pojkars sexistiska tillmälen mot flickor har i forskning både beskrivits som ett sätt att ingå i en gemenskap med andra pojkar³⁰ och ett sätt för pojkar att kompensera en prestationsmässig underordning i förhållande till flickor.³¹ I forskning uppges särskilt en viss typ av maskulinitet (högljudd och tuff) vara förknippad med status och popularitet. De pojkar som inte lever upp till dessa normer blir ofta socialt utsatta.³² Eftersom rådande normer kring kön är nära kopplade till heteronormativitet³³ riskerar även hbtq-elever att drabbas av våld och kränkningar kopplat till dominerande maskulinitetsnormer.³⁴

Grunden för ett jämställdhetsarbete är en medvetenhet om de strukturer som gör att människor behandlas olika utifrån kön.³⁵ Ett sätt att lyfta in jämställdhet i skolans verksamhet är att utgå från ett normkritiskt perspektiv, där syftet är att synliggöra och kritiskt granska de normer som ligger till grund för bland annat diskriminering och kränkande behandling.³⁶ För att ett förändringsarbete ska få genomslag menar Heikkilä att ledningen behöver ge sitt uttalade stöd, ge mandat och tilldela resurser.³⁷ Rektorn och skolans ledning har därmed en avgörande betydelse för hur arbetet med jämställdhet utvecklas.³⁸

²³ Barnombudsmannen (2016). *Barns röster om jämställdhet*.

²⁴ Se Heikkilä, M. (2015), s 64-65.

²⁵ Holm, A-S. (2009). Ungdomars syn på kön – nu och då. I Wernersson, I. *Genus i förskola och skola: Förändringar i policy, perspektiv och praktik*. s. 139-153 (150-152).

²⁶ Skolinspektionen (2019a); Skolverket (2018), s 75-76.

²⁷ Friends (2019).

²⁸ Holm, A-S. (2008), s 36; se även Zimmerman, F. (2018); Öqvist, A (2009).

²⁹ Skolverket (2009). *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* s.60ff.

³⁰ Zimmerman, F. (2018), s 44-46.

³¹ Heikkilä, M. (2015), s 64-65; Öqvist, A (2009), s 163.

³² Zimmerman, F. (2018), s 35, 204.

³³ Se Begreppsförklaring.

³⁴ Martinsson, L. & Reimers, E. (2014); Odenbring, Y. (2019).

³⁵ Skr. 2016/17:10.

³⁶ Heikkilä, M. (2015) s. 11; Skolverket (2019). *Främja, förebygga, upptäcka och åtgärda - Hur skolan kan arbeta mot trakasserier och kränkningar*, Stockholm: Skolverket, s. 20.

³⁷ Heikkilä, M. (2015) s 108.

³⁸ Se även SOU 2010:99. *Flickor, pojkar, individer – om betydelsen av jämställdhet för kunskap och utveckling*. Slutbetänkande av Delegationen för jämställdhet i skolan, s 194-195.

Ytterligare aspekter som lyfts fram i forskning är vikten av att jämställdhetsarbetet är långsiktigt och att man arbetar metodiskt och systematiskt med detta i hela verksamheten.³⁹ För att bli hållbart behöver jämställdhetsarbetet integreras på alla nivåer och inte bedrivas som ett delprojekt eller behandlas som ett särintresse.⁴⁰

Flera forskare pekar på det faktum att könsskillnader i så hög grad existerar i skolan trots ett uttalat uppdrag att motverka dem, och konstaterar att det pågår ett kontinuerligt görande av kön mellan elever i vardagen som pedagogerna inte tycks vara inblandade i eller som är osynligt därför att det tas för givet.⁴¹ Flera forskningsrapporter och utredningar efterlyser också ett brett förhållningssätt till jämställdhetsfrågor i skolan. Jämställdhetsarbetet bör betraktas och behandlas som en kvalitetsfråga för skolan eftersom det handlar om att *alla* elever ska få lika goda möjligheter till lärande och trygghet.⁴² Delegationen för jämställdhet i skolan påpekar att jämställdhetsarbetet inte får reduceras till en fråga om värdegrund utan måste rymma alla frågor som rör ojämställdhet såsom kränkande särbehandling, könsfördelning av insatser av särskilt stöd och könsskillnader i skolprestationer.⁴³ Det innebär att jämställdhetsarbetet också bör integreras med skolans trygghetsarbete.

Även om jämställdhet inte ingått som ett eget bedömningsområde i Skolinspektionens tillsyn har det framkommit signaler på att det kan finnas behov av utveckling i skolors jämställdhetsarbete. Skolinspektionen har noterat att vissa skolor som brustit inom de kritiska faktorerna "trygghet och studiero", "åtgärder mot kränkande behandling" och "värdegrundsarbete", i flera fall har haft brister som rymmer jämställdhetsaspekter. Det finns därmed en risk för att skolor som uppvisat brister inom nämnda kritiska faktorer inte har ett tillräckligt kvalitativt arbete med jämställdhet. Mot denna bakgrund har en tematisk kvalitetsgranskning om skolors arbete med jämställdhet genomförts på ett urval av skolor som tidigare haft brister inom områdena "trygghet och studiero", "åtgärder mot kränkande behandling" och "värdegrundsarbete". Ett särskilt fokus finns därmed på kopplingen mellan arbete med jämställdhet och elevernas trygghet.

³⁹ Heikkilä, M. (2015); Heikkilä M. (2019).

⁴⁰ Heikkilä, M. (2019) s. 10-17; Lgr 11, kap. 2. Övergripande mål och riktlinjer.

⁴¹ Holm, A-S (2008), s 207; Öqvist, A. (2009), s 166.

⁴² Heikkilä, M. (2015).

⁴³ SOU 2010:99.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna tematiska kvalitetsgranskning är att granska om det bedrivs ett långsiktigt jämställdhetsarbete på grundskolor där det finns risker i detta arbete. Med "risker" avses skolor som brustit inom de kritiska faktorerna "trygghet och studiero", "åtgärder mot kränkande behandling" och "värdegrundsarbete". Ett särskilt fokus finns på jämställdhetsarbetets koppling till trygghet för alla elever. Syftet besvaras genom två övergripande frågeställningar. Den första frågeställningen innebär en granskning av rektors ledning av jämställdhetsarbetet. Den andra frågeställningen fokuserar på en granskning av det praktiska jämställdhetsarbetet inom ramen för skolans verksamhet.

1. I vilken utsträckning leder rektor ett aktivt och långsiktigt jämställdhetsarbete?
 - a. I vilken utsträckning arbetar rektor för att utveckla och integrera jämställdhetsarbetet i hela skolans organisation och även koppla det till en trygg skolmiljö?
 - b. I vilken utsträckning har rektor skapat kontinuitet i jämställdhetsarbetet, genom bestående strukturer, ett kontinuerligt uppföljningsarbete och även kopplat detta till en trygg skolmiljö?
2. I vilken utsträckning arbetar lärare och skolans personal i övrigt medvetet för att alla elever, oberoende av könstillhörighet, ska mötas samt ges en jämställd och trygg skolmiljö?

Granskningens genomförande

Granskningens urval har riktats mot grundskolor som under 2015 - 2017 fått kritik i regelbunden tillsyn på en eller flera av de kritiska faktorerna "trygghet och studiero", "åtgärder mot kränkande behandling" samt "värdegrundsarbete". Totalt har 29 skolor granskats under hösten 2019, varav 24 skolor har kommunal huvudman och fem har enskild huvudman. På varje skola har ett stadium valts ut för granskning på så sätt att tio av granskningarna riktats mot årskurs 1 -3, tio mot årskurs 4-6 och nio mot årskurs 7-9. Vid varje verksamhetsbesök intervjuades elever, lärare, elevhälsa, övrig skolpersonal och rektor. Vidare genomfördes observationer både på lektioner och på raster.

För mer information om granskningens genomförande, se bilaga 1.

Begreppsförklaring

Nedan anges vilken betydelse ett antal centrala begrepp har inom ramen för denna rapport. För utförligare förklaringar av begreppen, se <http://jamstall.nu>.

Heteronormativitet

Heteronormativitet syftar på ett system av normer kring kön och sexualitet, där alla människor förväntas vara heterosexuella. I detta ingår också att människor definieras som antingen flickor/kvinnor eller pojkar/män. Flickor/kvinnor förväntas bete sig feminint medan pojkar/män förväntas bete sig maskulint.

Jämställdhet

Jämställdhet handlar om att kvinnor och män, flickor och pojkar ska ha samma möjligheter och rättigheter. Jämställdhet mellan kvinnor och män förutsätter en jämn fördelning av makt och inflytande, samma möjligheter till ekonomiskt oberoende, lika villkor och förutsättningar i fråga om företagande, arbete, arbetsvillkor samt utvecklingsmöjligheter i arbetet. Även lika tillgång till utbildning och möjligheter till utveckling av personliga ambitioner, intressen och talanger, delat ansvar för hem och barn samt frihet från kränkningar och sexuella trakasserier.

Normer

Normer är gemensamma handlingsregler som ofta tas för givna. De kan vara både uttalade och outtalade. Normer är viktiga för att det sociala livet ska fungera smidigt, men en norm kan också vara begränsande för människor som avviker från eller inte uppfyller normen. Att bryta mot normer medför ofta någon form av social bestraffning.

Könsnormer syftar särskilt på normer för hur kvinnor respektive män, eller flickor respektive pojkar, förväntas se ut och agera i ett visst sammanhang. Ett sådant exempel som nämns i rapporten är *maskulinitetsnormer*, det vill säga normer för hur en man eller pojke bör vara, vilket i vissa sammanhang inkluderar förväntningar på bland annat tuffhet.

Normkritiskt perspektiv

Ett normkritiskt perspektiv är ett verktyg för att få syn på och förändra begränsande strukturer och normer (istället för att försöka få enskilda individer att passa in i mallen). Normkritik handlar om att sätta fokus på makt. Det innebär bland annat att få syn på, och ifrågasätta, de normer som påverkar uppfattningar om vad som är " normalt " och därmed ofreflekterat uppfattas som önskvärt. Det praktiska användandet av ett normkritiskt perspektiv bygger på det som kallas en normkritisk pedagogik, där fokus flyttas från " de andra " eller normbrytare till att kritiskt granska normer och makt.

Kvalitetsgranskningens iakttagelser

I detta avsnitt presenteras det sammantagna resultatet från granskningen som Skolinspektionen bedömer är särskilt viktigt att lyfta fram. Här redovisas också exempel från de verksamheter som Skolinspektionen bedömer arbetar på väl eller mindre väl fungerande sätt med de aktuella områdena. Resultaten och exemplen har framkommit i de intervjuer och observationer som har genomförts under granskningsbesöken samt i den dokumentation som rektorer har lämnat till Skolinspektionen inför granskningen. I de flesta fall har inga anmärkningsvärda skillnader setts mellan de olika stadier som granskats, men i de fall det finns stadiespecifika mönster framgår detta av texten.

Rektorer leder sällan ett långsiktigt jämställdhetsarbete med koppling till trygghet

Granskningen visar att det endast på ett fåtal skolor pågår ett aktivt och långsiktigt jämställdhetsarbete kopplat till skolans arbete med trygghet. På två tredjedelar av skolorna leder rektorn visserligen enstaka insatser eller aktiviteter som berör jämställdhet kopplat till trygghet, men dessa insatser är sällan långsiktiga eller integrerade i hela organisationen. På nästan en tredjedel av skolorna har rektor inte utvecklat något arbete kring jämställdhet som kopplas till elevers trygghet.

Samtidigt framgår det av intervjuer med rektor, personal och elever att det på merparten av skolorna finns någon form av könsmönster kopplade till otrygghet eller utsatthet, antingen sådana mönster som identifierats i kartläggningar eller mönster som personal och elever säger sig uppfatta. Även om de flesta rektorer leder ett systematiskt trygghetsarbete och initierar generella insatser för att främja elevernas trygghet, har könsmönster kopplade till otrygghet inte alltid analyserats närmare. När sådana könsmönster inte uppmärksammas eller analyseras riskerar relevanta jämställdhetsåtgärder att utebli.

Rektorer kartlägger elevers trygghet men sällan kopplat till jämställdhet

På flertalet besökta skolor beskriver rektorer att skolan har metoder för att ta reda på hur elever upplever trygghet eller trivsel, huvudsakligen genom enkäter och trygghetsvandringar. På samtliga skolor uppger rektorer också att kränkingsanmälningar granskas, antingen enskilt eller genom sammanställningar. I viss utsträckning sker dessa kartläggningar av elevers trygghet och utsatthet på sätt som gör det möjligt för rektor att skapa sig en bild av eventuella begränsande könsmönster. På nästan två tredjedelar av skolorna beskrivs att en eller flera elevenkäter kring trygghet eller trivsel genomförs där eleverna anger könstillhörighet. Det är dock bara på en dryg tredjedel av de granskade skolorna som det framgår

att enkätresultaten sedan redovisas könsuppdelat. En intervjuad rektor uppger exempelvis att hen inte granskar eventuella könsmönster i resultaten, eftersom könsfördelningen på skolan är så ojämn att det blir missvisande. Detta medför dock att man riskerar att missa om det underrepresenterade könet är särskilt utsatt.

Vid sidan om enkäter använder flera skolor, särskilt där årskurs 1 till 3 har granskats, trygghetsvandringar eller samtal kring kartor för att ta reda på hur elever upplever tryggheten i olika miljöer på skolan. I något fall har det lett till att personalen uppmärksammat att det finns skillnader mellan vad flickor och pojkar upplever som otryggt, men på de flesta skolor finns inget uttalat könsperspektiv i arbetet med trygghetsvandringar.

På en tredjedel av de granskade skolorna uppger rektor eller personal också att de sammanställer incidentrapporter eller kränkingsanmälningar utifrån de inblandades könstillhörighet. På flera av de övriga skolorna framgår dessutom att rektor har en bild av hur könsmönstren ser ut vad gäller kränkningar, även om bilden inte bygger på en regelrätt kartläggning och analys. Samtidigt uppger ett fåtal rektorer att de inte har granskat eventuella könsmönster vad gäller incidentrapporter eller kränkningar, vilket betyder att det i dessa fall inte finns någon information som kan ligga till grund för relevanta jämställdhetsåtgärder.

Vidare framgår att rektorer på en dryg tredjedel av skolorna i viss mån kartlägger andra jämställdhetsaspekter i verksamheten kopplade till trygghet och värdegrund. Det handlar exempelvis om könsfördelning vad gäller stödsatser, talutrymme i undervisningen, lärares bemötande av elever och hur personalen arbetar med att främja interaktion mellan elever oberoende av könstillhörighet. Ofta sker rektors uppföljningar på detta område mindre systematiskt. Det finns emellertid enstaka skolor där rektor gör en mer strukturerad kartläggning av jämställdhetsaspekter i och utanför undervisningen. Av jämställdhetsplanen på en skola framgår exempelvis att personalen varje termin genomför en utvärdering av klasserna utifrån ett jämställdhetsperspektiv, baserat på frågor som rektorn och lärarna tagit fram tillsammans. Frågorna fungerar som underlag för rektorns och lärarnas analys och berör bland annat eventuella könsmönster som begränsar elevernas lärande och utveckling.

Könsrelaterad otrygghet på många skolor

På nästan två tredjedelar av de granskade skolorna framkommer i intervjuer med rektor, personal eller elever att det finns otrygghet som kan relateras till kön. På några skolor uppges exempelvis kartläggningar visa att flickor generellt sett är mindre trygga eller trivs sämre än pojkar, eller att det finns platser på skolan som upplevs mindre trygga eller tillgängliga av flickor än av pojkar. Även på flera skolor där kartläggningar inte synliggjort någon könsrelaterad otrygghet, berättar rektor, personal eller elever om liknande könsmönster. Intervjuade flickor berättar exempelvis ibland att de tror att pojkar är tryggare än flickor, för att pojkar vågar mer och stör mer. I flera intervjuer beskrivs också att fotbollsplaner främst används av pojkar och i mindre utsträckning upplevs tillgängliga för flickor, liksom att flickor upplever otrygghet i omklädningsrummet för att pojkar försöker ta sig in eller för att andra flickor använder mobiltelefoner. På ett par skolor uppger personal däremot att pojkar är mindre trygga än flickor i omklädningsrummet.

Vidare berättar personal eller elever på nästan hälften av de granskade skolorna att det förekommer viss utsatthet som kan relateras till kön. På ett fåtal skolor – där årskurs 7 till 9 har granskats – framgår att kartläggningar har visat att flickor utsätts för nedvärderande kommentarer och sexuella anspelningar av pojkar. På ett par andra skolor berättar elever och personal i intervju att det förekommit sexuella trakasserier, trakasserier kopplade till sexuell läggning eller könsidentitet. Även i de lägre årskurserna förekommer intervjuutsagor om nedvärderande kommentarer som har med kön att göra. Elever berättar exempelvis om taskiga kommentarer om flickor som spelar fotboll och om pojkar som blir retade för att de vill leka med flickor. På någon skola beskrivs flickor vara särskilt utsatta för nedlåtande kommentarer, medan det på en annan skola framgår att pojkar som uppfattas som feminina har blivit utsatta. Rektorer och personal på ett par skolor berättar också att de identifierat problem kring hederskultur som drabbar flickor och i viss mån även pojkar.

På flera av de granskade skolorna framkommer i intervjuer med rektor och personal att det överlag främst är pojkar som utsätter andra elever för kränkande behandling. Ibland beskrivs pojkar också vara de som är mest utsatta för andras kränkningar, medan rektorer på några skolor uppger att det är lika vanligt att flickor och pojkar utsätts för kränkande behandling. På flera skolor framgår också av intervjuer med elever eller personal att maskulinitetsnormer präglar skolan på ett sätt som kan skapa otrygghet. Det handlar till exempel om att pojkar dominerar på vissa delar av skolgården eller i klassrummet eller att det råder en "machokultur" med exempelvis ett tufft språkbruk.

Många gånger berättar rektor och personal att typen av kränkningar skiljer sig åt mellan flickor och pojkar, på så sätt att pojkar oftare är inblandade i fysiska kränkningar medan flickor oftare är inblandade i mer subtila, psykologiska kränkningar eller kränkningar i sociala medier. En rektor säger att hen med hjälp av uppgifter från elevhälsan har skapat sig en bild av att den fysiska tryggheten på skolan är sämre för pojkar medan den psykiska tryggheten är sämre för flickor. Det framgår av intervjuer att fysiska kränkningar och skojbråk kan skapa otrygghet för elever då det urartar, men samtidigt säger personal på några skolor att det är svårare att få syn på och arbeta med den mer subtila, psykologiska typen av kränkningar.

Rektorerna har olika tillvägagångssätt för att arbeta med analys av trygghetskartläggningarnas resultat. På flera skolor medverkar delar av personalen i analys och framtagande av förslag till utvecklingsåtgärder. I några fall beskriver rektor och personal också att resultat analyseras utifrån ett köns- eller jämställdhetsperspektiv, antingen av rektor själv eller av rektor tillsammans med delar av personalen. På de flesta skolor framgår emellertid att rektor sällan har gett några särskilda instruktioner om att ett köns- eller jämställdhetsperspektiv ska beaktas i analysen, och flera rektorer säger att de inte heller själva har gjort en närmare analys utifrån ett jämställdhetsperspektiv. Rektorer och personal på några skolor berättar även att de analyserar och hanterar kränkingsanmälningar utifrån ett individperspektiv snarare än med ett fokus på kön. Detta innebär att eventuella könsmonster, både vad gäller vilka som utsätts respektive blir utsatta samt hur kränkningarna tar sig uttryck, riskerar att förbises.

Många rektorer gör enstaka insatser kring jämställdhet

Granskningen visar att rektorer på två tredjedelar av de besökta skolorna leder eller planerar för vissa insatser som berör jämställdhet, men att dessa inte alltid är tydligt kopplade till kartläggningar eller de könsmönster kring otrygghet och utsatthet som framkommer i intervjuer. På nästan en tredjedel av de granskade skolorna framgår att rektorer inte alls arbetar med jämställdhetsområdet.

I flera fall beskriver rektor och personal att kartläggningarnas resultat har hanterats genom generellt trygghetsskapande åtgärder, som sällan adresserat eventuella underliggande normer och förväntningar kring kön. Åtgärderna inkluderar exempelvis fler vuxna på skolgården och i omklädningsrum, arbete med språkbruk och åtgärder för en lugnare miljö i matsalen. Det finns även skolor där könsmönster kring otrygghet har uppmärksammats, men där det av intervjuer med personalen framgår att rektorn inte har formulerat mål eller planerat insatser som möter dessa specifika problem. På ett par skolor berättar exempelvis elever och personal att det finns ett sexistiskt språkbruk bland eleverna, men det framgår att rektorn inte har vidtagit några åtgärder för att hantera detta.

På en del skolor har rektor däremot initierat vissa åtgärder som mer specifikt syftar till att motverka könsrelaterad otrygghet eller utsatthet. På en skola beskrivs exempelvis hur uppehållsrummet möblerats om för att göras mer tillgängligt för flickor, sedan det framkommit att flickor kände sig mindre trygga där. Rektor och personal på en annan skola berättar om problem med en grupp pojkar som haft en kränkande och sexistisk ton mot flickor, och att detta förbättrats genom samarbete med en organisation som arbetar med jämställdhet och könsnormer.

Personal och rektorer på flera skolor berättar också att rektorer har initierat vissa andra insatser och aktiviteter som berör jämställdhet och som i viss mån är kopplade till trygghet. Insatsernas omfattning varierar dock, och i många fall är jämställdhetsarbetet nyligen påbörjat och därför inte fullt implementerat i organisationen. Bland påbörjade insatser nämns exempelvis fortbildning för delar av personalen, eller diskussion av jämställdhetsfrågor vid en arbetsplatsträff eller studiedag. På tre skolor beskriver rektorer att de planerar för ett utvecklingsarbete kring jämställdhet, men i dessa fall är arbetet ännu inte påbörjat. Några skolor planerar också temaaktiviteter för elever som berör jämställdhet.

Samtidigt uppger rektorer och personal på nästan en tredjedel av de granskade skolorna att rektor inte arbetar specifikt med jämställdhet kopplat till trygghet. Rektorer och personal säger ibland att rektorer inte arbetar specifikt med jämställdhetsuppdraget utan istället arbetar för att alla elever ska känna sig trygga. En annan rektor säger att hen inte har formulerat några specifika jämställdhetsmål utan att de mål som finns är mer riktade för hela gruppen elever. Flera intervjuade rektorer säger också att skolans personal arbetar för att möta varje individ och inte fokusera på kön, utan på vilken person eleven är. Personal och rektorer beskriver ibland att jämställdhet ingår som en del i värdegrunds- eller likabehandlingsarbetet, men säger samtidigt att rektor inte har gett några särskilda instruktioner för eller följt upp hur personalen arbetar med just jämställdhet. En rektor uppger att hen har tänkt att jämställdhet ingår i den allmänna värdegrunden, men menar att det behöver förtydligas i skolans likabehandlingsplan. Det finns också skolor där likabehandlingsplan eller plan mot kränkande behandling omfattar insatser som rör kön eller jämställdhet, men där personalen inte känner till eller arbetar aktivt med

de beskrivna insatserna. När jämställdhet enbart ingår indirekt i det övriga värdegrunds- eller likabehandlingsarbetet, utan att lyftas fram i analys och åtgärder, finns en risk att könsrelaterad trygghet eller utsatthet osynliggörs.

Förankring, mål och långsiktighet ses sällan i rektorers arbete med jämställdhet

Granskningen visar att även om många rektorer initierat enstaka åtgärder eller aktiviteter som rör jämställdhet kopplat till trygghet, utgör dessa aktiviteter sällan en del av ett målinriktat, tydligt förankrat eller långsiktigt arbete med jämställdhet. Endast enstaka intervjuade rektorer säger sig ha formulerat vad arbetet med jämställdhet ska leda till. På någon skola beskrivs jämställdhetsrelaterade mål i likabehandlingsplanen, men rektorn säger att de i praktiken inte arbetar med dessa mål. Det framgår vidare av intervjuer med personal på några skolor att det är otydligt vad jämställdhetsinsatserna ska resultera i och hur de ska följas upp. På en skola uppger exempelvis lärare att de hade önskat ett tydligare mål och syfte med det nyligen initierade utvecklingsarbetet kring jämställdhet. Några rektorer beskriver samtidigt att de själva har identifierat att de behöver arbeta mer med jämställdhet för att exempelvis följa upp och utvärdera det arbete som redan bedrivs av personalen, bygga en gemensam grund och skapa en tryggare miljö för elever.

Vidare visar granskningen att rektors arbete med jämställdhet sällan är tydligt för eller inbegriper hela organisationen. På flera granskade skolor är arbetet med jämställdhet nyligen påbörjat eller i planeringsfasen och därför inte spritt till all personal eller till eleverna. I några fall säger sig delar av personalen inte minnas eller ha deltagit i de aktiviteter som rektor initierat och på andra skolor omfattar jämställdhetsarbetet hittills endast delar av personalen. På ett par skolor framgår exempelvis av intervjuer med rektor att kuratorn nyligen har fått ett särskilt uppdrag att arbeta med jämställdhetsfrågor, men att arbetet ännu inte är implementerat eller spritt till övrig personal.

Goda exempel på långsiktighet

Det framgår sällan av intervjuer att rektorerna har skapat långsiktighet i jämställdhetsarbetet genom att göra strukturerade uppföljningar av arbetet inom området. Däremot finns enstaka exempel på rektorer som skapat tydliga strukturer för arbetet med jämställdhet, där arbetet också är tydligt kopplat till kartläggningar av verksamheten och elevernas trygghet. På en skola berättar personal och rektor att de bland annat arbetar utifrån en jämställdhetsplan som de gemensamt tagit fram och som tydliggör ansvarsområden och vilka arbetssätt som gäller i och utanför undervisningen. Det framgår av intervjuer att personalen fångar upp begränsande könsmonster på skolan och att arbetet med jämställdhet kontinuerligt följs upp av rektor. På en annan skola framgår av intervjuer med personal och rektor att skolan har ett systematiskt, väl förankrat och långsiktigt värdegrundsarbete kopplat till trygghet, där jämställdhetsperspektivet är tydligt. Utifrån identifierade behov har rektor exempelvis initierat fokusgrupper för att arbeta mot ett sexualiserat språkbruk bland eleverna, liksom ett arbete med elever kring machokultur och maskulinitetsnormer. Det framgår också av intervju med skolans rektor att personalen har fått fortbildning kring jämställdhet och könsnormer vid studiedagar.

Rektorer arbetar ofta med jämställdhet inom ramen för värdegrundsuppdraget

I intervjuer med rektorer framkommer många gånger att de har valt att arbeta med jämställdhet inom andra mer breda områden. Flera rektorer uppger exempelvis att de har prioriterat att arbeta med trygghet och studiero i bredare bemärkelse eller med värdegrund. En risk här kan vara att jämställdhetsarbete kommer i skymundan. En rektor uppger att de på skolan har utgått från individen istället för kön och säger att avsaknaden av ett jämställdhetsarbete handlar om okunskap. Det finns även rektorer som uppger att de utifrån skolans behov har fokuserat på andra områden kopplade till skolans värdegrund. En rektor har exempelvis inlett ett utvecklingsarbete kring normkritik efter att det förekommit incidenter med främlingsfientliga inslag på skolan.

Rektorer nämner ibland även de bristande förutsättningarna för att prioritera jämställdhetsfrågor. Det framgår att rektorer på flera granskade skolor är nytillträdna och därför inte har hunnit ta ett helhetsgrepp om verksamheten eller påbörja ett jämställdhetsarbete. En av de nya rektorerna säger dessutom att det inte finns någonting i skolans tidigare dokumenterade kvalitetsarbete som beskriver ett jämställdhetsarbete.

I några fall uppger rektorer att de inte sett ett behov av att arbeta med jämställdhet utifrån de kartläggningar och analyser som gjorts. En av dessa rektorer förklarar att hen måste prioritera utifrån det hen ser att skolan behöver förbättra och att jämställdhet inte är ett område som fallit ut negativt i elevenkäten. Det finns även lärare som uppger att det inte finns något behov av att fokusera på jämställdhet eftersom det är en självklarhet, och enstaka lärare säger att jämställdhetsuppdraget inte är rektors ansvar utan pedagogernas eller att de inte behöver stöd från rektor i dessa frågor. Även ett par rektorer uppger att de förväntar sig att personalen ska arbeta med jämställdhet, men menar samtidigt att det behöver förtydligas och säkerställas att personalen faktiskt gör detta.

Skolpersonalen arbetar i vissa avseenden med jämställdhet kopplat till trygghet

Granskningen visar att lärare och övrig skolpersonal på de flesta skolor i viss mån arbetar för att elever, oberoende av könstillhörighet, ska mötas och ges en jämställd och trygg skolmiljö. Samtidigt framgår det att arbetet inte alltid bedrivs utifrån ett medvetet jämställdhetsperspektiv, utan ofta ses som en del i ett bredare likabehandlingsarbete. Överlag arbetar lärare mer tydligt med att förmedla jämställdhet i undervisningen, än vad skolans personal gör utanför undervisningen, där fokus oftare ligger på generell trygghet. På flera skolor arbetar personalen främst reaktivt med att motverka begränsande könsnormer när problem uppstår. Det är bara på ett fåtal skolor som det finns gemensamma arbetssätt för att regelbundet synliggöra könsnormer i främjande och förebyggande syfte.

Lärare förmedlar ofta jämställdhet som värde i undervisningen

På de flesta skolor förmedlar lärare på många sätt jämställdhet som värde i undervisningen, även om arbetet i vissa delar utgår mer från en strävan att behandla alla elever lika och att se till varje enskild elevs behov, än från ett uttalat jämställdhetsperspektiv. Samtidigt visar granskningen att det finns en variation inte bara mellan utan också inom flera skolor, vad gäller i vilken utsträckning och med vilken kvalitet lärare förmedlar jämställdhet i undervisningen.

På de flesta skolor arbetar lärare för att fördela utrymme och främja interaktion mellan elever oberoende av kön

Av lektionsobservationer och intervjuer med elever och lärare framgår att det på många skolor varierar mellan klasser och ämnen om det är flickor eller pojkar som får och tar mest utrymme i undervisningen. På en dryg tredjedel av skolorna framgår emellertid av intervjuer att pojkar överlag dominerar och tar mest plats i klassrummet, genom att exempelvis svara rakt ut på lärarens frågor. Elever och lärare berättar i vissa fall också att pojkar får mer uppmärksamhet för att de är stökigare. På de flesta skolor framgår att lärare i viss mån arbetar med att fördela utrymme och inflytande jämnt på lektioner genom att använda olika metoder för att fördela talutrymmet. Detta innebär till exempel slumpmässiga metoder som att dra glasspinnar med elevernas namn, att rikta frågan till elever som inte räcker upp handen eller att välja varannan flicka och varannan pojke. Samtidigt varierar det ibland inom skolor i vilken utsträckning sådana metoder används, vilket medför att talutrymmet på vissa lektioner eller i vissa klasser blir mer ojämnt fördelat. Det varierar också inom och mellan skolor i vilken grad lärare reflekterar över könsmönster vad gäller utrymme och inflytande i undervisningen. Någon lärare säger exempelvis att det inte handlar om flickor och pojkar, utan att alla ska komma till tals oavsett kön. På ett mindre antal skolor beskriver lärare däremot att de tillsammans har diskuterat könsmönster, som att pojkar tar för mycket av talutrymmet på lektioner, vilket har lett till gemensamma arbetssätt kring att fördela ordet.

På flera skolor ger intervjuade lärare exempel på hur de gemensamt uppmärksammar och diskuterar kön i relation till exempelvis klass- och grupp-sammansättningar. Det framgår också av intervjuer med elever och lärare att placeringar i klassrummet och gruppindelningar till övervägande del bestäms av lärare och att eleverna vanligen arbetar och sitter i könsblandade konstellationer. Vid placering och gruppindelning utgår dock lärarna ofta från elevernas kunskapsnivå eller vilka konstellationer som främjar studiero. På ungefär hälften av skolorna beskriver lärare däremot en intention att också främja interaktion mellan könen eller motverka könsuppdelning. Många gånger säger elever att om de själva får välja grupperar de sig ofta utifrån kön. Av lärarutsagor framkommer att det i enstaka fall kan finnas könsstereotypa antaganden bakom exempelvis gruppindelningar, såsom att en grupp med pojkar behöver en flicka för att föra arbetet framåt. På flera skolor beskriver lärare och rektor däremot att de är medvetna om risken med att använda flickor som "buffert" för att skapa studiero i klassrummet och att detta är något de tar hänsyn till vid elevplaceringar. På ett fåtal skolor framkommer att det tidigare förekommit enstaka fall av könsuppdelning i undervisningen men rektor och personal säger att det är något som då har uppmärksamats och förändrats.

Lärare agerar ofta normförmedlare

På de flesta skolor beskriver lärare att de låter elever diskutera jämställdhetsfrågor, men på en mindre del av skolorna sker detta endast sporadiskt eller i enstaka ämnen – oftast de samhällsorienterade. En lärare ger exempel på att de i klassen haft en diskussion om hur det kunde komma sig att det i gruppen fanns flickor som både dansade och spelade ett visst datorspel medan det inte fanns någon pojke som både dansade och spelade, vilket läraren sedan följde upp genom att visa en film om pojkar som dansade. I några fall, särskilt vad gäller årskurs 1 till 3, beskriver lärare att de främst har diskuterat allas lika värde och inte specifikt jämställdhet. På andra skolor beskriver lärare och elever att de ofta diskuterar jämställdhet i många olika ämnen, både som planerade inslag och när elever själva lyfter frågor.

På de flesta skolor och på samtliga stadier ger lärare och rektor också exempel på hur lärarna gör för att agera normförmedlare när elever uppvisar åsikter eller beteenden som strider mot värdegrunden. Lärare nämner att sådana åsikter som kommit upp i samtal med eleverna inkluderar exempelvis uppfattningar om vilka färger och frisyrier som är för flickor respektive pojkar, åsikter om att flickor och pojkar inte bör umgås tillsammans, eller negativa åsikter om homosexualitet. Någon lärare ger exempel på när en elev undrade vad en kvinnlig expert visste om fotboll, vilket ledde till att läraren bröt aktiviteten och tog en diskussion. På de flesta skolor ger lärare och rektor i intervju likartade exempel på hur de bemöter åsikter som strider mot värdegrunden, genom att exempelvis fråga hur eleven tänker, genom att använda sig själva som exempel för att vidga normer och visa på alternativ, genom att förklara vad som gäller i skolan och i Sverige, eller genom att hänvisa till fakta. En lärare i årskurs 1 till 3 beskriver exempelvis att hen bemött uttalanden om att pojkar är starkare än flickor genom att prata om att det inte är självklart och att det går att träna upp styrkan. Vid ett fåtal lektionsobservationer ses dock att lärare inte uppmärksammar möjligheter att lyfta jämställdhetsperspektivet eller bemöta elevers frågor. I något fall framkommer också att det finns lärare som känner sig osäkra på att hantera exempelvis frågor om könsdysfori.⁴⁴

Ibland förekommer olika förväntningar och bemötande utifrån kön

Överlag säger de allra flesta elever att lärare bemöter eleverna likvärdigt och ger uttryck för lika höga förväntningar på elever oavsett könstillhörighet. På drygt hälften av skolorna förekommer emellertid någon eller några utsagor från rektorer, lärare eller elever som tyder på att inte alla lärare uttrycker lika höga förväntningar på flickor och pojkar. Det finns exempelvis elever och i enstaka fall lärare som säger att de tror att lärarna har lägre förväntningar på pojkarnas prestation, att flickor favoriseras och får mer rättigheter och inflytande på lektionerna, att flickor måste prestera bättre för att få samma typ av beröm som en pojke får för en mindre prestation, eller att flickor och pojkar ges tillsägelser på olika sätt vid samma typ av beteende.

⁴⁴ Könsdysfori betyder att en person upplever att hens kropp inte stämmer överens med hens könsidentitet, samt att detta innebär ett lidande.

Personalen arbetar oftare med trygghet än med jämställdhet utanför klassrummet

På de flesta skolor arbetar skolpersonalen i någon mån för att elever ska mötas oberoende av kön på raster, liksom för att göra skolmiljön – såsom skolgård, korridorer och matsal – tillgänglig för alla elever, men arbetet bedrivs inte alltid utifrån ett medvetet jämställdhetsperspektiv. Det varierar mellan skolor vilken personal som har kontakt med elever utanför undervisningen, men ofta är det förutom lärare också elevhälsopersonal, fritidspersonal och resurspersonal. Många gånger arbetar personalen utifrån ett bredare trygghets- eller likabehandlingsperspektiv. Exempelvis uppger personal på några skolor att de framför allt arbetar med allas lika värde men att jämställdhet finns implicit i det arbetet. Det finns samtidigt en variation inom och mellan skolor i hur de arbetar med att främja jämställdhet och motverka begränsande könsmonster. Personal i årskurs 1 till 6 arbetar oftare aktivt med att främja möten mellan elever oberoende av kön, än vad personal i årskurs 7 till 9 gör. Observationer visar dessutom att personalen i större utsträckning arbetar för att matsalen ska vara en jämställd och trygg miljö, än övrig inomhusmiljö och utomhusmiljö.

Samtidigt som det på många skolor förekommer könsrelaterad otrygghet eller utsatthet, uppger flertalet intervjuade elever på de flesta skolor att de överlag känner sig trygga i skolan, bland annat därför att det finns vuxna tillhands. Även personalen uppger att de försöker främja trygghet för både flickor och pojkar genom att se till individerna och genom att ha vuxna närvarande på exempelvis raster. I vissa fall är närvaron riktad mot platser som personalen uppfattar som särskilt otrygga för eleverna, till exempel fotbollsplaner eller uppehållsrum. På cirka en tredjedel av de granskade skolorna finns det samtidigt utrymmen som enligt personal och elever är dominerade av ett kön. Framför allt menar personal och elever att det rör sig om utrymmen som domineras av vissa pojkggrupper och i mindre utsträckning är tillgängliga och trygga för flickor (och i vissa fall även andra pojkar). När elever i intervju får berätta om rasterna utifrån en karta över skolan, framkommer exempelvis att det ofta är problem kring fotbollsplaner i årskurs 1 - 6. På några skolor beskriver elever, både flickor och pojkar, att det är mycket bråk på fotbollsplanen och att det inte känns helt tryggt. Elever beskriver ibland att det mest är pojkar på fotbollsplanen, att det är hårt spel och att pojkarna inte vill att flickor ska vara med. I många fall bekräftas detta av intervjuad personal. På några av skolorna har personalen arbetat för att tillgängliggöra fotbollsplanen för alla elever, ofta genom schemalagda tider för flickor respektive pojkar och i något fall genom attitydförändring för att få ett mindre hårt spel.

Med undantag för vissa platser, såsom bollplaner, framgår det av elevintervjuer på de flesta skolor att flickor och pojkar vistas på samma områden i skolan eller på skolgården. Däremot umgås flickor och pojkar tillsammans i mindre omfattning när de inte deltar i organiserade aktiviteter. Sådana organiserade rastaktiviteter finns eller är på väg att starta upp på knappt hälften av skolorna, främst i årskurs 1 till 6. Syftet är vanligen att främja trygghet, och även om det finns en variation i hur medvetet personalen arbetar för att främja interaktion mellan könen inom ramen för aktiviteterna framgår det av observationer och intervjuer att rastaktiviteter som leds av vuxna tycks motverka könsuppdelning. På ett mindre antal skolor nämner personalen också mer eller mindre uttalade strategier avseende kön när det gäller aktiviteterna. Exempelvis beskriver lärare och annan personal att de aktivt försöker

få med flickor i aktiviteter som bollsport. I något fall beskriver lärare också hur de har uppmuntrat pojkar att delta i aktiviteter som hopprep.

På ett fåtal skolor finns det intervjupersoner som uppger att viss personal bemöter flickor och pojkar på olika sätt. Sådana uppgifter framkommer främst i intervjuer med rektorn och personalen men även i elevintervjuer. Det handlar exempelvis om att personalen tilltalar och hälsar på flickor och pojkar på olika sätt; att pojkar får mer uppmärksamhet än flickor på rasten, eftersom vissa vuxna huvudsakligen engagerar sig i rastaktiviteter som domineras av pojkar; och att pojkar får mer och hårdare tillsägelser än flickor. I något fall har annan personal påtalat detta för skolledningen vilket lett till förbättring.

Skolpersonal markerar när de ser beteenden som strider mot värdegrunden

På många skolor berättar personalen om könsstereotyp och sexualiserat språkbruk eller viss könsrelaterad utsatthet. På flertalet skolor beskriver exempelvis elever och personal att det förekommer könsord och skällsord som har koppling till könsnormer, som "hora" och "bö", även om detta endast noteras vid ett fåtal av Skolinspektionens observationstillfällen. Elever på några skolor berättar också att både flickor och pojkar kan säga taskiga saker på skämt, exempelvis om sexuell läggning, kön eller utseende. Bland yngre elever ger flickor på någon skola exempel på att pojkar kan säga elaka saker om flickors kläder och intressen, men elever säger också att pojkar kan få kommentarer om de har "tjejiga" kläder. Det framgår ofta av elevintervjuer att de vuxna markerar och ingriper när de hör eller får reda på sådana saker, men att en del sker när vuxna inte hör och att all personal inte är lika uppmärksam.

På en skola framkommer i en personalintervju att det finns pojkar som tar mycket plats och använder ett grovt och nedvärderande språk mot flickor, samt att det finns en jargong bland pojkar som inte är jämställd. Också på flera andra skolor framgår att maskulinitetsnormer dominerar på så sätt att det blir en tuff jargong eller "machokultur" som skapar otrygghet hos eleverna. Även om personalen på de flesta skolor beskriver hur de markerar mot enskilda kränkningar, framgår inte alltid att de har arbetat gemensamt för att förändra sådana normer. Däremot finns exempel på skolor där rektor och personal beskriver ett mer systematiskt förebyggande arbete kring machokultur.

På flertalet skolor framgår att skolans personal markerar och ingriper vid beteenden som strider mot värdegrunden, främst genom samtal, kränkingsanmälan och/eller kontakt med vårdnadshavare. Större frågor tas upp gemensamt i klassen. På många skolor arbetar personalen utifrån en så kallad konsekvenstrappa. Ett par skolor har också mer uttalade metoder för samtal med elever, som kallas exempelvis "mini-medling", "ritprat" och "minimöten". På enstaka skolor framkommer emellertid att det inte finns tillräcklig vuxennärvaro för att hantera allt som sker på raster. På några skolor framgår också att pojkar ibland får mer uppmärksamhet vid konflikter och att personalen tycker det är svårare att fånga upp konflikter och kränkningar mellan flickor. Även elever beskriver ibland i intervjuer att de upplever att pojkar får mer skäll än flickor för liknande saker, eller att flickor får mer försiktiga tillsägelser.

Även om personal ofta beskriver att de markerar och ingriper i situationer då elever gör sådant som strider mot värdegrunden, finns det ibland en variation mellan hur enskilda individer agerar och vad de reagerar på. Några elever berättar exempelvis att det finns personal som ingriper vid bråk och dåligt språkbruk, men också att det finns personal som bara går förbi. Det finns många skolor där personalen berättar att de har en aktiv och kontinuerlig diskussion om vad som är lämpligt språkbruk, men på några skolor framgår att personalen inte har samsyn kring vad som gäller för exempelvis språkbruk och "skojbråk".

Personalen arbetar sällan proaktivt för att motverka begränsande könsmonster

På två tredjedelar av skolorna förekommer det att delar av skolpersonalen ibland pratar om könsnormer i verksamheten. Samtidigt framgår att detta sällan sker regelbundet, strukturerat eller proaktivt. Intervjuad personal säger oftast att de pratar om könsnormer "om något har hänt", om det gäller situationen för enskilda elever med könsöverskridande identitet eller om det uppstår problem, exempelvis sexistiska kränkningar eller bråk mellan flickor och pojkar. Utifrån samma tanke säger personalen på en skola att de inte har behövt ha diskussioner kring könsnormer. På en skola berättar lärare och övrig skolpersonal att de diskuterar jämställdhetsfrågor och könsnormer på vissa möten, men att det då handlar mer om eleverna som individer. I några fall ges mer utförliga exempel på kollegiala diskussioner på området, såsom när elevhälsan på en skola beskriver att de vid något tillfälle har diskuterat den grova jargongen som finns på skolan och hur den kan påverka både flickor och pojkar. Elevhälsan säger exempelvis att det uppstår problem för pojkar som inte uppfyller manlighetsnormen på skolan och att de skulle behöva utveckla samtalet med eleverna kring dessa frågor.

Samtidigt som sporadiska diskussioner om könsnormer förekommer på de flesta av skolorna, finns det ett mindre antal skolor där personalen inte diskuterar sådana frågor, vilket riskerar leda till att begränsande könsmonster inte heller uppmärksammas och förändras. Lärare och personal på dessa skolor berättar i intervju att de diskuterar elevernas trygghet med kollegor, men att de inte tar upp könsaspekter eller könsskillnader relaterade till trygghet och det förebyggande arbetet med kränkande behandling. På några skolor berättar intervjuad personal eller elever om hur vissa maskulinitetsnormer dominerar, men av intervjuer framgår att personalen inte har diskuterat detta gemensamt eller utarbetat några konkreta strategier för att motverka det. På en skola säger lärare att frågor om könsnormer inte är något som de tänker på till vardags eftersom vi lever i ett samhälle som ska vara jämställt, och på en skola säger personal att de inte pratar om flickor och pojkar utan ser alla som elever. På liknande sätt säger lärare på en annan skola att de inte särskilt uppmärksammat jämställdhet på senare tid då det inte känns så aktuellt. De säger samtidigt att de upplever att arbetet med normer kring kön är självklart, att de kommit långt i det arbetet samt att de tänker på elever som individer och inte utifrån vilken könstillhörighet eleven har. Ett ensidigt fokus på individer kan emellertid innebära att personalen riskerar att förbise begränsande könsmonster.

På många skolor uppger personal eller rektor att personalen behöver arbeta mer förebyggande med normer och sinsemellan diskutera jämställdhetsfrågor, normkritik och könsnormer för att exempelvis synliggöra egna föreställningar, skapa sam-

syn i personalen och säkerställa likvärdighet. På några skolor framkommer i intervjuer med lärare och rektor att det finns olika normer och synsätt i personalen, exempelvis förutfattade meningar om flickor och pojkar, eller att enstaka personal uttrycker sig olämpligt med avseende på kön.

Även om diskussioner förekommer vid exempelvis arbetslagsmöten eller arbetsplatsträffar, framgår att det sällan pågår ett regelbundet, gemensamt arbete i personalen för att synliggöra eventuella begränsande könsmonster i verksamheten. En skola har visserligen jämställdhet som en stående punkt på dagordningen för arbetsplatsträffar, men personalen berättar i intervju att det sällan är några diskussioner kring denna punkt. På några skolor sker arbetet däremot mer strukturerat och där detta fungerar bra finns ofta ett systematiskt och välstrukturerat värdegrundsarbete som leds av rektor. På en skola har rektorn exempelvis skapat olika mötesforum för samtal och diskussioner för lärare och viss övrig personal, och tid avsätts för frågor om jämställdhet, likabehandling och könsnormer. På en annan skola har lärare och övrig personal inlett ett arbete för att diskutera och reflektera kring hur de egna föreställningarna om kön kommer till uttryck i den egna yrkespraktiken. Rektor berättar i intervju att det finns en medvetenhet hos personalen om att det förhållningssätt som finns i kollegiet också sprids till eleverna och att arbetet därför behöver börja i personalgruppen, och kuratorn har fått ett specifikt uppdrag kring detta. Även lärare på skolan säger att de ser ett behov av att vara självkritiska kring egna normer och värden i relation till kön.

Utvecklingsområden

Skolinspektionens granskning av grundskolors arbete med jämställdhet kopplat till trygghet visar att det finns någon form av utvecklingsbehov på samtliga granskade skolor. De granskade skolorna har fått mellan ett och fyra utvecklingsområden. Två av skolorna har fått ett utvecklingsområde, 19 av skolorna har fått två utvecklingsområden, sju skolor har fått tre utvecklingsområden och en skola har fått fyra utvecklingsområden. Av de enskilda besluten framgår att 28 av 29 skolor har fått utvecklingsområden som rör rektors ledning av arbetet med jämställdhet kopplat till elevers trygghet (frågeställning 1). På 28 av 29 skolor förekommer utvecklingsområden som rör personalens arbete med jämställdhet (frågeställning 2). Nedan beskrivs utvecklingsområdena närmare.

Rektorer bör utveckla ett aktivt och långsiktigt jämställdhetsarbete med koppling till trygghet

När det gäller rektors ledning av jämställdhetsarbetet (frågeställning 1) är utvecklingsområdena ofta brett formulerade på så sätt att rektorer bör utveckla, eller fortsätta att utveckla, ett långsiktigt jämställdhetsarbete som bygger på kartläggningar och identifierade behov, som integreras i organisationen och de ordinarie arbetsprocesserna kring trygghet och värdegrund och som följs upp av rektor. Någon skola bör särskilt arbeta med att synliggöra jämställdhetsperspektivet i det övriga trygghets- och värdegrundsarbetet. Några skolor har fått utvecklingsområden som särskilt handlar om att skapa kontinuitet och strukturer för jämställdhetsarbetet genom att formulera mål och/eller följa upp arbetet.

Skolpersonalen bör i vissa avseenden utveckla arbetet för en trygg och jämställd skolmiljö

När det gäller personalens arbete med jämställdhet (frågeställning 2) bör personalen på flertalet skolor mer regelbundet synliggöra och kritiskt granska könsnormer, i syfte att främja en jämställd och trygg skolmiljö. Detta inkluderar exempelvis att personalen på ett mer strukturerat sätt diskuterar könsnormer i relation till bemötande och elevernas trygghet. Vidare bör en dryg tredjedel av skolorna arbeta mer för att se till att eleverna möts och ges en jämställd och trygg miljö utanför undervisningen. Här handlar det framför allt om att personalen bör se till att alla skolans utrymmen är tillgängliga för alla elever, oberoende av könstillhörighet, men också att personalen bör främja interaktionen mellan elever oberoende av könstillhörighet. På ett fåtal av de granskade skolorna bör lärarna utveckla arbetet för att förmedla jämställdhet i undervisningen. I detta ingår att lärare bör arbeta för att flickor och pojkar får ett lika stort utrymme och inflytande i undervisningen, att lärare låter eleverna samtala och reflektera kring jämställdhet och att lärare även i undervisningen främjar interaktion mellan elever oberoende av könstillhörighet.

Avslutande diskussion

Många av de granskade skolorna har efter tidigare kritik från Skolinspektionen vidtagit åtgärder för att åtgärda trygghetsrelaterade problem, men ett tydligt jämställdhetsperspektiv finns sällan i trygghetsarbetet. I detta avseende bekräftar granskningens resultat det som framkommit i såväl #metoo-kampanjen som i statistik och forskning – att det på flera skolor förekommer könsrelaterad otrygghet och utsatthet och att arbetet för att integrera jämställdhets- och trygghetsarbetet är angeläget. Även om granskningen visar att lärare och personal i flera delar arbetar för att skapa en trygg och jämställd miljö, bedrivs arbetet med jämställdhet sällan proaktivt eller systematiskt. Detta kan också kopplas till det faktum att få rektorer leder ett aktivt och långsiktigt jämställdhetsarbete. Då otrygghet med koppling till kön är vanligt förekommande bör skolors trygghetsarbete, för att bli framgångsrikt, tydligt adressera jämställdhetsaspekter. Lärare och personal bör ges möjlighet att gemensamt tolka skolans jämställdhetsuppdrag och arbeta både proaktivt och reaktivt mot begränsande könsmonster i syfte att ytterligare främja alla elevers utveckling och lärande oberoende av kön. Likaså bör rektorer i många fall utveckla sin ledning och styrning av arbetet med jämställdhet kopplat till trygghetsfrågor.

Det undanskymda jämställdhetsarbetet

Samtliga skolor i granskningen har fått åtminstone ett utvecklingsområde. Att majoriteten av skolor i granskningen bör utveckla sitt arbete med jämställdhet stämmer väl överens med riskbilden och tidigare forskning. Många av de granskade skolorna har efter tidigare kritik från Skolinspektionen vidtagit åtgärder för att åtgärda trygghetsrelaterade problem, men de har sällan införlivat ett tydligt jämställdhetsperspektiv i arbetet. Granskningen visar visserligen att enskilda lärare och annan personal många gånger arbetar aktivt för att främja jämställdhet och motverka begränsande könsmonster, men det förekommer mer sällan gemensamma diskussioner och arbetssätt, eller långsiktighet och systematik från ledningshåll. Även forskning visar att arbetet med jämställdhet ofta är en intressefråga på eldsjälarnivå och inte i tillräcklig utsträckning betraktas som en kvalitetsfråga.⁴⁵ Frånbergs kartläggning över vilka metoder som används för att arbeta med jämställdhet i skolan visar att väldigt få kommuner och skolor arbetar med jämställdhet på ett systematiskt eller långsiktigt sätt.⁴⁶ När det inte finns strukturer för arbetet med jämställdhet riskerar arbetet också att bli mer sårbart vid rektorsbyte, som framgår på flera granskade skolor. Även i Skolinspektionens granskning av skolor med hög rektorsomsättning påpekas att rektorsomsättning kan leda till mindre stabilitet i att upprätta goda strukturer och gemensamma förhållningssätt.⁴⁷

Av granskningen framgår att jämställdhetsarbetet prioriteras ned av många rektorer och därmed i någon mening betraktas som valbart. Det är tydligt att flera rektorer i granskningen inte närmare uppmärksammar kopplingen mellan jämställdhetsarbete och trygghetsarbete. Detta resulterar i att de arbetar med elevernas trygg-

⁴⁵ Heikkilä, M. (2015).

⁴⁶ Frånberg, G-M. (2010). *Att bli medveten och förändra sitt förhållningssätt. Jämställdhetsarbete i skolan*. Rapport XI SOU 2010: 83.

⁴⁷ Skolinspektionen (2019b). *Huvudmannens arbete för kontinuitet på skolor med många rektorsbyten – Utan spaning ingen aning*, s 6.

het utan att integrera ett uttalat jämställdhetsperspektiv, och att jämställdhetsperspektivet inte heller är tydliggjort i andra arbetsprocesser på skolan. Exempelvis framgår på flera skolor att rektor och personal inte arbetar specifikt med jämställdhetsuppdraget, utan att de mål som finns är ”mer riktade för hela gruppen elever” eller att de arbetar för att alla elever ska känna sig trygga. Visserligen kan kön ingå som en av flera variabler i ett sådant arbete, men om jämställdhetsperspektivet inte är uttalat finns en risk att det inte uppmärksammas tillräckligt.

En möjlig förklaring till att så många skolor i granskningen bör utveckla sitt arbete med jämställdhet kan vara en osäkerhet kring hur jämställdhetsuppdraget ska implementeras. På flera skolor beskrivs exempelvis jämställdhetsarbetet vara integrerat i skolans värdegrundsarbete, men det är inte alltid synliggjort som ett särskilt värde eller exemplifierat genom särskilda aktiviteter. Rektor följer inte heller specifikt upp hur personalen arbetar med jämställdhet inom ramen för värdegrundsarbetet. Även forskning har diskuterat att skolans värdegrundsuppdrag kan betecknas som oprecist och möjligtvis något motsägelsefullt.⁴⁸ Wernersson påpekar att få pedagoger ifrågasätter värdet av jämställdhet men menar att det finns betydelsefulla variationer i hur man föreställer sig ett jämställt samhälle. Enligt Wernersson lämnar skolans styrdokument också stort utrymme för lärares tolkning av jämställdhet.⁴⁹ År 2018 förtydligades visserligen jämställdhetsuppdraget genom revideringar i läroplanen, men då skrivningar såsom ”flickor och pojkar” ersattes av ”elever oberoende av könstillhörighet” kan detta ha bidragit till en viss otydlighet kring vilken betydelse som ska och bör tillmätas kön. Skolverket skriver att ett upplevt tolkningsutrymme kring värdegrundsuppdraget inte måste betyda att lärarna ser detta som ett problem. För många lärare kan tolkningsutrymmet innebära frihet att utifrån professionella överväganden själva avgöra hur de lägger upp undervisningen.⁵⁰ Skolverket har också publicerat stödmaterial att användas i arbetet med jämställdhet och i ledning av jämställdhetsarbetet.⁵¹

Vikten av ett strukturellt perspektiv

På många skolor beskriver personalen jämställdhetsarbetet som en – ofta mindre synlig – del av det övergripande likabehandlingsarbetet. Även i Skolinspektionens granskning av förskolors arbete med jämställdhet framkom att de flesta besökta verksamheter relaterade jämställdhetsuppdraget till alla barns lika värde, likabehandling eller inflytande och inte till läroplanens jämställdhetsuppdrag.⁵² Nära knutet till detta är det faktum att rektorer och personal i granskningen ibland prioriterar individperspektivet framför ett strukturellt perspektiv. På flera skolor säger personalen just att de fokuserar på individer och att de inte pratar om eller gör skillnad på elever utifrån kön.

⁴⁸ Skolverket (2011). *Skolan och medborgarskapandet. En kunskapsöversikt*. Stockholm: Skolverket, s. 136; Wernersson, I. (2009). Pedagogerna och jämställdhet. I Wernersson, I. (red). *Genus i förskola och skola: Förändringar i policy, perspektiv och praktik*. s. 23-40.

⁴⁹ Wernersson, I. (2009), s. 34.

⁵⁰ Skolverket (2011), s. 8.

⁵¹ Skolverket (2020a). *Leda jämställdhetsarbete*. Hämtad från: www.skolverket.se/skolutveckling/leda-och-organisera-skolan/leda-personal/leda-jamstalldhetsarbete; Skolverket (2020b). *Jämställdhet i skolan*. Hämtad från: www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/jamstalldhet-i-skolan.

⁵² Skolinspektionen (2016c). *Förskolans arbete med jämställdhet*.

Ett jämställdhetsarbete förutsätter emellertid en medvetenhet om de strukturer som gör att människor behandlas olika utifrån kön.⁵³ Ett ensidigt fokus på individer riskerar att osynliggöra begränsande könsmonster på aggregerad nivå som i sin tur påverkar de enskilda individerna. Att synliggöra könsmonster och att kritiskt granska och förändra normer kopplade till kön i skolan behöver inte nödvändigtvis innebära att enskilda elever kategoriseras.⁵⁴ Samtidigt är det förstås viktigt att, som Skolverket skriver, ”vara uppmärksam på att inte lägga en allt för stor tonvikt på skillnader mellan flickor och pojkar. Dels riskerar könsstereotyper skillnader att reproduceras, dels känner en del elever sig inte hemma i någon av kategorierna. Kategoriseringen riskerar att begränsa elever, då de kategoriseras som grupp istället för att bli sedda som individer.”⁵⁵ På många skolor finns elever som varken identifierar sig som flickor eller pojkar, och elever som avviker från dominerande könsnormer är ofta särskilt otrygga och utsatta.⁵⁶

En viktig iakttagelse i denna granskning såväl som i Skolinspektionens egen elevenkät är att situationen för icke-binära elever bör belysas närmare, vilket dock inte varit möjligt inom ramen för denna granskning. En binär syn på kön kan med andra ord vara problematisk då den osynliggör dessa elevgrupper. I arbetet med jämställdhet är kartläggningar och analyser med utgångspunkt i kategorierna kvinna/man och flicka/pojke en förutsättning för att kunna synliggöra ojämställdhet och bedriva förändringsarbete,⁵⁷ men Skolinspektionen rekommenderar samtidigt att kartläggning i form av exempelvis elevenkäter inkluderar flera könskategorier för att omfatta alla elever.

Rådande könsnormer är dessutom nära kopplade till sexuell läggning. På flera skolor framgår att heteronormativitet kan kopplas till könsrelaterad utsatthet eller otrygghet, exempelvis genom pojkars sexuella trakasserier av flickor eller genom att pojkar som avviker från den heterosexuella normen utsätts för social bestraffning.⁵⁸ Att arbeta för jämställdhet genom att synliggöra och förändra begränsande normer kring femininitet och maskulinitet kan även främja tryggheten för hbtq-elever. För att detta ska ske är det emellertid viktigt att skolans jämställdhetsarbete inte utgår från antaganden om alla elevers heterosexualitet.

Rektorer bör arbeta strategiskt för att skapa långsiktighet i jämställdhetsarbetet kopplat till elevernas trygghet

Flertalet granskade skolor bedriver ett aktivt trygghetsarbete under ledning av rektor. Granskningen visar också att rektorer på flera skolor planerar för eller leder enskilda insatser som berör jämställdhet i relation till trygghet. Samtidigt finns det flera skolor där rektor inte leder något jämställdhetsarbete och skolor där jämställdhet enbart ingår som ett indirekt inslag i värdegrunds- och likabehandlingsarbetet. På de flesta skolor finns ingen tydlig systematik i jämställdhetsarbetet och

⁵³ Skr. 2016/17:10.

⁵⁴ Se SOU 2010:99, s 235-236.

⁵⁵ Skolverket (2019), s. 24.

⁵⁶ Skolinspektionen (2019a).

⁵⁷ Heikkilä, M. (2019), s 29-30; Skr. 2016/17:10, s 235.

⁵⁸ Martinsson, L. & Reimers, E. (2014); Odenbring, Y. (2019).

jämställdhetsarbetet är sällan införlivat i de strukturer som finns för skolans trygghetsarbete. Rektorer fångar inte heller alltid upp de könsmönster kopplade till otrygghet som beskrivs på många skolor, trots att det i vissa fall handlar om strukturella problem som bör hanteras av rektor och personal för att främja trygghet för alla elever.⁵⁹ Också i andra inspektionsformer, såsom regelbunden kvalitetsgranskning, har Skolinspektionen noterat att rektorer många gånger behöver utveckla det strategiska jämställdhetsarbetet.

Modell för jämställdhetsarbete kopplat till trygghet

Delegationen för jämställdhet i skolan påpekar att jämställdhetsarbetet inte får reduceras till en fråga om värdegrund utan måste rymma alla frågor som rör ojämställdhet såsom kränkande särbehandling, könsfördelning av insatser av särskilt stöd och könsskillnader i skolprestationer. De beskriver fem hållpunkter för ett systematiskt jämställdhetsarbete i utbildningssystemet: (1) kartläggning av den egna verksamheten med fokus på problem ur ett jämställdhetsperspektiv, (2) analys av det material som samlats in genom kartläggningen, (3) formulering av konkreta mål och åtgärder för hur arbetet ska fortskrida, (4) konkret arbete med målen, samt (5) uppföljning och självvärdering av jämställdhetsarbetets effekter.⁶⁰ Dessa hållpunkter ligger också i linje med Skolverkets modell för systematiskt kvalitetsarbete.⁶¹ Av de granskade skolorna är det få som alls har gjort kartläggningar med särskilt fokus på jämställdhet. Däremot gör två tredjedelar av rektorerna någon typ av kartläggning där könsmönster i förhållande till trygghet eller utsatthet kan utläsas (steg ett och två i modellen ovan). Baserat på resultat från sådana kartläggningar har en tredjedel av skolorna också formulerat åtgärder och befinner sig därmed vid punkt tre eller fyra i modellen. Endast någon enstaka skola har kommit till punkt fem. Det finns också ett antal skolor där insatser på jämställdhetsområdet görs, men utan att dessa är tydligt kopplade till någon kartläggning, analys eller målformulering.

I relation till trygghet skulle ovanstående modell för jämställdhetsarbete innebära att rektor särskilt bör beakta jämställdhetsperspektivet vid kartläggningar och analys av elevers situation, för att på så sätt synliggöra eventuella könsmönster, deras orsaker och konsekvenser för eleverna. Det kan exempelvis handla om att identifiera könsskillnader i elevernas upplevelse av trygghet, men också att fundera över om elevsvaren i sig speglar begränsande könsmönster - sociala förväntningar på hur flickor respektive pojkar bör svara. Utifrån kartläggningar kan rektor sedan, tillsammans med personalen, formulera relevanta mål och åtgärder för att ytterligare främja en trygg och jämställd miljö. På flera av de granskade skolorna framkommer vid intervjuer att det finns könsmönster kopplade till trygghet och utsatthet, som inte i tillräcklig utsträckning har fångats upp eller analyserats av rektor och personal.

Viktigt att all personal arbetar gemensamt och proaktivt för jämställdhet och trygghet

Medan jämställdhet som värde ofta förmedlas i undervisningen, arbetar personalen inte alltid lika aktivt utanför undervisningen med att främja en jämställd miljö där eleverna möts oberoende av kön. Framför allt gäller detta i de högre årskurserna.

⁵⁹ Jfr Skolverket (2019), s 23; SOU 2010:99.

⁶⁰ SOU 2010:99, s 193-199.

⁶¹ Skolverket (2012). *Systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet. Allmänna råd med kommentarer*. Stockholm: Skolverket; se även Skolverket (2020a).

Dessutom är det ofta just situationer och platser utanför klassrummet som beskrivs som mest otrygga av elever. Bland annat bör rektor och personal på många skolor i högre grad se till att skolans miljöer är tillgängliga och trygga för alla elever, samt att motverka de könsmonster som många gånger ses i användningen av skolans utrymmen, i elevernas jargong och i de kränkningar som sker både i skolan och på nätet. Undervisningen är mer strukturerad och aktivt planerad än andra delar av utbildningen, vilket kan förklara varför jämställdhetsarbetet ofta är tydligare där. Mycket tyder på att jämställdhet och möten oberoende av kön ökar med mer (och relevant) vuxenledning. Dessutom är jämställdhetsuppdraget tydligare framskrivet i styrdokumentet när det gäller lärares arbete i undervisningen, än i arbetet utanför undervisningen. Var och en som arbetar i skolan ska emellertid bidra till att skolan präglas av jämställdhet, enligt läroplanen.⁶² Även om personal på många skolor diskuterar kön och jämställdhet på förekommen anledning, arbetar de sällan proaktivt med att synliggöra och diskutera könsnormer. Detta innebär en begränsad möjlighet att främja jämställdhet och förändra begränsande könsmonster, vilket i förlängningen också kan påverka elevernas lärande och utveckling.

Även skolmiljön utanför klassrummet omfattas

Kränkande behandling sker ofta på platser i skolan där vuxna inte finns, dit vuxna inte går eller platser som vuxna inte vet om att de finns.⁶³ Samtidigt har bara en mindre del av genusforskningen i skolmiljö handlat om det som utspelar sig på skolgården, skolvägen, skolmatsalen, fritidshemmet eller i andra fysiska rum. Heikkilä återger emellertid en kartläggning på en skola, där man upptäckte att skolans fysiska rastlokaler användes till 90 procent av pojkarna. Det var dessutom en rå och hård jargong i dessa lokaler som var väldigt exkluderande för de flesta elever förutom en liten grupp pojkar.⁶⁴ Liknande mönster återkommer på flera skolor även i denna granskning. Holm skriver att flickor visserligen har erövrat större utrymme i skolan över tid, men att pojkars ställning samtidigt har förstärkts på så sätt att både flickor och pojkar har uppfattningen att det är bättre att vara pojke/man än att vara flicka/kvinna. Detta tycks bli särskilt tydligt på högstadiet, då flickors sociala position ofta försvagas i relation till pojkarna.⁶⁵ På de granskade skolorna beskrivs sexualiserat språkbruk och sexuella kränkningar främst i de högre årskurserna. Samtidigt förekommer andra typer av könsrelaterad utsatthet även i de lägre årskurserna. De drabbade är ofta flickor, eller pojkar som avviker från dominerande maskulinitetsnormer. Medan personalen i många fall markerar och ingriper när sådant kommer till deras kännedom, är det få skolor som bedriver ett strukturerat och medvetet förebyggande arbete med jämställdhet för att på så sätt se till att utbildningen utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar.

Skolverket skriver att det, i arbetet med att förebygga sexuella trakasserier och främja jämställdhet, är viktigt att vara uppmärksam på och ifrågasätta normer kring vad som gäller för flickor och pojkar i verksamheten, inte minst normer kring maskulinitet.⁶⁶ Även personalen i skolan kan förstås vara påverkade av sådana föreställningar. Som Zimmerman skriver, räcker det inte med att ha åsikten att det ska vara jämställt för att skapa ett jämställt samhälle – en norm kring jämställdhetens självklarhet kan finnas samtidigt som motsägelsefulla normer reproduceras i praktisk

⁶² Lgr 11, 2.1 Normer och värden.

⁶³ Skolverket (2009).

⁶⁴ Heikkilä, M. (2015), s. 146-147.

⁶⁵ Holm, A-S. (2009), s 150-152.

⁶⁶ Skolverket (2019), s 25-26; Skolverket (2020b).

handling.⁶⁷ Därför är det angeläget att avsätta tid för att återkommande diskutera normer kring kön, sexuell läggning och könsidentitet och hur dessa påverkas av exempelvis socioekonomisk och etnisk bakgrund.⁶⁸ För att utveckla ett mer kvalitativt arbete med jämställdhet och trygghet bör därmed en högre grad av medvetet och proaktivt agerande finnas från skolpersonalens sida. Reflektioner, diskussioner och eventuellt förändringsarbete bör ske inte bara då problem uppstår utan i främjande och förebyggande syfte. Detta innebär att rektorer bör ge förutsättningar för lärare och annan skolpersonal att bedriva ett sådant arbete samt signalera att det är en prioriterad fråga.

Ökad träffsäkerhet när jämställdhetsarbetet integreras med trygghetsarbetet

På många av de granskade skolorna framkommer att det finns begränsande könsmonster som i mångt och mycket överensstämmer med vad tidigare granskningar och studier på området har visat. Sådana könsmonster förekommer trots att många av skolorna i granskningen tidigare fått kritik vad gäller bland annat arbetet med trygghet och trots att många skolor bedriver ett generellt trygghetsarbete. Att begränsande könsmonster ändå förekommer kan tolkas som att det kräver ett aktivt och medvetet arbete för att kunna motverka dem, såväl reaktivt som proaktivt, och att det är stor risk att könsrelaterad utsatthet och otrygghet fortsätter att existera i verksamheter där detta inte adresseras som jämställdhetsproblem utan som generella trygghetsproblem.

Generella trygghetsskapande åtgärder, som ökad vuxennärvaro, kan förstås öka tryggheten för eleverna. I granskningen framkommer hur exempelvis förstärkt vuxennärvaro i flickornas omklädningsrum eller ett övergripande arbete med språkbruk har fått gynnsamma effekter för elevernas trygghet oberoende av könstillhörighet. Men generella åtgärder kommer inte alltid åt roten av problemet: de normer, förväntningar och beteenden som leder till att alla elever inte känner sig trygga eller välkomna i en viss situation. Det finns i granskningen också exempel på hur insatser för ökad trygghet, eller jämställdhetsinsatser som utgår från ett rättviseperspektiv snarare än ett normkritiskt perspektiv, i vissa fall har fått en negativ effekt på jämställdhet. Flera skolor har exempelvis arbetat med könsuppdelad schemaläggning av fotbollsplanen, som ofta domineras av en grupp pojkar. Schemaläggningen skapar visserligen ökad tillgänglighet för flickor, men kan vara problematisk för elever som varken identifierar sig som flickor eller pojkar, såväl som för de pojkar som också upplever otrygghet. Det innebär dessutom att skolan inte organiserar utbildningen så att eleverna möts och arbetar tillsammans oberoende av könstillhörighet.

Utan ett jämställdhetsarbete som är integrerat med trygghetsarbetet är risken med andra ord att rektor och personal skjuter bredvid målet. Åtgärderna behöver inte vara fel i sig, men de skulle kunna bli mer träffsäkra och relevanta om problematiken analyserades ur ett jämställdhetsperspektiv. Jämställdhetsarbetet bör därför löpa som en röd tråd genom arbetet med trygghet och kopplas till de specifika

⁶⁷ Zimmerman, F. (2018), s 205.

⁶⁸ Skolverket (2019), s. 25.

behov och utvecklingsområden som skolan identifierat. Ett sätt att lyfta in jämställdhet i skolans verksamhet är att utgå från ett normkritiskt perspektiv.⁶⁹ De åtgärder som skolpersonalen väljer att vidta reflekterar personalens eget förhållningssätt. Ibland – som i exemplet med fotbollsplanerna ovan – riskerar åtgärderna att befästa eller sanktionera begränsande normer. Det kan också riskera att inte främja att flickor och pojkar gör aktiviteter tillsammans. Skolan är en social mötesplats. Genom ett normkritiskt perspektiv kan normer, som i förlängningen kan göra att elever kränker varandra utifrån föreställningar om kön och om vad som anses vara normalt och onormalt, synliggöras och förändras. För att ett sådant arbete ska fungera är det viktigt att personalen även granskar sina egna förhållningssätt, värderingar och relationer.⁷⁰

Trots att styrdokumentet är tydliga med att skolan har ett uppdrag att aktivt arbeta för jämställdhet, är arbetet med jämställdhet långt ifrån implementerat och sammankopplat med skolans trygghetsarbete. Jämställdhetsarbetet bör betraktas och behandlas som en kvalitetsfråga för skolan, då det handlar om att alla elever ska få lika goda möjligheter till lärande och trygghet.⁷¹ För att alla elever ska tillförsäkras en utbildning av hög kvalitet där skolmiljön är såväl trygg som jämställd, är det därför centralt att rektorer och personal arbetar aktivt och på lång sikt med jämställdhet i hela verksamheten.

⁶⁹ Heikkilä, M. (2015), s. 11.

⁷⁰ Skolinspektionen (2016c); Skolverket (2019), s. 34-35.

⁷¹ Heikkilä, M. (2015).

Referenser

- Barnombudsmannen (2016). *Barns röster om jämställdhet*.
- Brottsförebyggande rådet (2018). *Skolundersökningen om brott 2017*. Rapport 2018:15.
- Friends (2019). *Friendsrapporten 2019*.
- Frånberg, G-M. (2010). *Att bli medveten och förändra sitt förhållningssätt. Jämställdhetsarbete i skolan*. Rapport XI SOU 2010: 83.
- Förordning (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (Lgr 11).
- Heikkilä, M. (2015). *Lärande och jämställdhet i förskola och skola*. Stockholm: Liber.
- Heikkilä, M. (2019). *Skolutveckling och jämställdhet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Holm, A-S. (2008). *Relationer i skolan: en studie av femininiteter och maskuliniteter i år 9*. Diss. Göteborg: Göteborgs Universitet.
- Holm, A-S. (2009). Ungdomars syn på kön – nu och då. I Wernersson, I. *Genus i förskola och skola: Förändringar i policy, perspektiv och praktik*. s. 139-153.
- Jämställ.nu. <http://jamstall.nu>.
- Kimmel, M. (2010). *Pojkar och skolan: Ett bakgrundsdokument om "pojkkrisen"*. SOU 2010:53.
- Martinsson, L. & Reimers, E. (2014). *Skola i normer*. Malmö: Gleerups.
- Odenbring, Y. (2014). *Barns könade vardag: Om (o)jämställdhet i förskola, förskoleklass och skola*. Stockholm: Liber.
- Odenbring, Y. (2019). Standing alone: sexual minority status and victimisation in a rural lower secondary school, *International Journal of Inclusive Education*, DOI: 10.1080/13603116.2019.1698064.
- Polisen (2016). *Lägesbild över sexuella ofredanden samt förslag till åtgärder*. Nationella Operativa Avdelningen.
- Prop. 2017/18:100, 2018 års ekonomiska vårproposition, Bilaga 3.
- Skolinspektionen (2010). *Skolors arbete mot trakasserier och kränkande behandling*.
- Skolinspektionen (2012). *Skolornas arbete med demokrati och värdegrund*.
- Skolinspektionen (2016a). *Skolors arbete mot trakasserier och kränkande behandling på nätet*.
- Skolinspektionen (2016b). *Säkerställa studiero*.
- Skolinspektionen (2016c). *Förskolans arbete med jämställdhet*.
- Skolinspektionen (2018a). *Sex- och samlevnadsundervisning*.

Skolinspektionen (2018b). *Kvalitetsgranskning av ämnet idrott och hälsa i årskurs 7–9*.

Skolinspektionen (2019a). *Skolenkäten. Resultat hösten 2019*. <https://www.skolinspektionen.se/sv/Statistik/statistik-fran-skolenkaten/skolenkaten-ht-2019/>.

Skolinspektionen (2019b). *Huvudmannens arbete för kontinuitet på skolor med många rektorsbyten – Utan spaning ingen aning*.

Skollagen (2010:800).

Skolverket (2009). *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?*

Skolverket (2011). *Skolan och medborgarskapandet. En kunskapsöversikt*. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2012). *Systematiskt kvalitetsarbetet – för skolväsendet. Allmänna råd med kommentarer*. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2018). *Attityder till skolan*. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2019). *Främja, förebygga, upptäcka och åtgärda - Hur skolan kan arbeta mot trakasserier och kränkningar*. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2020a). *Leda jämställdhetsarbete*. Hämtad från: www.skolverket.se/skolutveckling/leda-och-organisera-skolan/leda-personal/leda-jamstalldhetsarbete.

Skolverket (2020b). *Jämställdhet i skolan*. Hämtad från: www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/jamstalldhet-i-skolan.

Skr. 2016/17:10. *Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid*. Stockholm: Socialdepartementet.

SOU 2010:99. *Flickor, pojkar, individer – om betydelsen av jämställdhet för kunskap och utveckling*. Slutbetänkande av Delegationen för jämställdhet i skolan.

Sveriges Kommuner och Landsting (2019). *Se, förstå och förändra: Att motverka könsskillnader i skolresultat*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.

Wernersson, I. (2009). Pedagogerna och jämställdhet. I Wernersson, I. (red). *Genus i förskola och skola: Förändringar i policy, perspektiv och praktik*, s. 23-40.

Wester, M. (2008). *"Hålla ordning, men inte överordning": Köns- och maktperspektiv på uppförandenormer i svenska klassrumskulturer*. Diss. Umeå: Umeå Universitet.

Zimmerman, F. (2018). *Det tillåtande och det begränsande: en studie om pojkars syn på studier och ungas normer kring maskulinitet*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.

Öqvist, A. (2009). *Skolvardagens genusdramaturgi: En studie av hur femininiteter och maskuliniteter görs i år 5 med ett särskilt fokus på benämningar som hora och kärring*. Diss. Luleå: Luleå Tekniska Högskola.

Bilaga 1: Metod och genomförande

Här beskrivs vilka avgränsningar och vilket urval av granskningsobjekt som gjorts. Vidare redogörs för de tillvägagångssätt som använts för att samla in utredningsmaterial och resultatens generaliserbarhet.

Urval

Granskningens urval har riktats mot grundskolor som under 2015-2017 fått kritik i regelbunden tillsyn på en eller flera av de kritiska faktorerna ”trygghet och studiero”, ”åtgärder mot kränkande behandling” samt ”värdegrundarbete”. Totalt har 29 skolor granskats, varav 24 skolor har kommunal huvudman och fem har enskild huvudman. På varje skola har ett stadium valts ut för granskning på så sätt att tio av granskningarna riktats mot årskurs 1-3, tio mot årskurs 4-6 och nio mot årskurs 7-9. Vidare genomfördes observationer både på lektioner och på raster.

Dokumentation

Inför besöken har samtliga rektorer ombetts att besvara ett antal frågor om skolans jämställdhetsarbete och skicka in eventuella relevanta delar av skolans systematiska kvalitetsarbete. Dokumentationen har sedan använts som underlag inför intervjuer, tillsammans med tidigare beslut och offentlig statistik gällande respektive skola.

Intervjuer

Verksamhetsbesöken genomfördes från september till november 2019 och varje besök omfattade två dagar. Vid besöken genomfördes intervjuer med elever, lärare, elevhälsa, övrig skolpersonal och rektor. Intervjuerna genomfördes som gruppintervjuer med undantag för intervjun med rektor som genomfördes enskilt eller tillsammans med annan representant för skolläningen. Elevintervjuerna genomfördes i könsuppdelade grupper och inkluderade ett moment där eleverna fick berätta om situationen på skolan utifrån en karta över skolgården. I gruppen övrig skolpersonal ingick sådan personal som har kontakt med elever på raster och i andra situationer utanför undervisningen, exempelvis fritidspersonal, elevassistenter och kafépersonal.

Inför granskningen har intervjuguider för de olika intervjuerna utformats som stöd för Skolinspektionens utredare.

Observationer

Vid verksamhetsbesöken genomfördes observationer vid två till sex lektioner. Observationer genomfördes också i andra skolmiljöer såsom skolgård, matsal och övrig inomhusmiljö, delvis med ledning av det som framkommit med hjälp av kartan i

elevintervjuerna. Dessa observationer genomfördes under elevernas raster och i samband med skoldagens start och slut.

Inför granskningen har observationsstöd utformats som vägledning för utredarna.

Underlag till rapporten

Efter verksamhetsbesöken har huvudmännen tagit del av de protokoll som skrivits i samband med intervjuerna. Huvudmännen har då fått möjlighet att korrigera faktafel och delge kompletterande information. Baserat på protokoll och huvudmannens eventuella kommentarer har ett beslut skrivits för varje skolenhet. Protokollen och besluten ligger sedan till grund för denna rapport.

Generaliserbarhet

Rapporten är en beskrivning av vad som framkommit vid en granskning av kvaliteten i de 29 verksamheterna. Resultaten kan inte generaliseras till alla skolor då urvalet är litet. Granskningen kan därför inte ses som en nationell lägesbeskrivning. De resultat som beskrivs och problematiseras i den avslutande diskussionen utgår emellertid från den riskbild som lyfts fram inför granskningen samt tidigare forskning och granskningar på området. Detta indikerar att mönster som identifierats i denna granskning kan vara relevanta även för andra skolor och huvudmän än de som granskats.

Bilaga 2: Granskade verksamheter

Skolenhet	Granskade årskurser	Huvudman	Lägeskommun	Huvudmanstyp
Almers skola 4-6	4-6	Varbergs kommun	Varberg	Offentlig
Apelskolan 2	7-9	Falkenbergs kommun	Falkenberg	Offentlig
Brukets skola	1-3	Örebro kommun	Örebro	Offentlig
Bäckahagens skola	4-6	Stockholms kommun	Stockholm	Offentlig
Ellen Key skolan	7-9	Stiftelsen Ellen Key skolan	Stockholm	Enskild
Engelbrektskolan	7-9	Stockholms kommun	Stockholm	Offentlig
Eriksboskolan	4-6	Göteborgs kommun	Göteborg	Offentlig
Gullviksskolan	1-3	Malmö kommun	Malmö	Offentlig
Hammarkullsskolan F-3	1-3	Göteborgs kommun	Göteborg	Offentlig
Hammersta skolan	4-6	Botkyrka kommun	Botkyrka	Offentlig
Hovsjöskolan	7-9	Södertälje kommun	Södertälje	Offentlig
Hällebergs skolan	4-6	Hällebergs församlingen	Uddevalla	Enskild
Kista International School	1-3	Al-kowneyn utbildning centrum	Stockholm	Enskild
Knäredsskolan	4-6	Laholms kommun	Laholm	Offentlig
Kristinebergs skolan	4-6	Stockholms kommun	Stockholm	Offentlig

Långaröd skola	1-3	Hörby kommun	Hörby	Offentlig
Mariaskolan	1-3	Fagersta kommun	Fagersta	Offentlig
Montessori-skolan Älvkullen	7-9	Stiftelsen Montessori För Alla Barn	Kungälv	Enskild
Nordhems-skolan	7-9	Göteborgs kommun	Göteborg	Offentlig
Norrmalm-skolan	1-3	Skövde kommun	Skövde	Offentlig
Nytorps-skolan 4-9	4-6	Göteborgs kommun	Göteborg	Offentlig
Ramsdals-skolan	7-9	Göteborgs kommun	Göteborg	Offentlig
Runneryds-skolan	4-6	Nässjö kommun	Nässjö	Offentlig
Sannaskolan 2	7-9	Göteborgs kommun	Göteborg	Offentlig
Svedjeskolan	1-3	Borås kommun	Borås	Offentlig
Sättilaskolan 7-9	7-9	Marks kommun	Mark	Offentlig
Taubeskolan	1-3	Göteborgs kommun	Göteborg	Offentlig
Vallhamra skola 7-9	7-9	Partille kommun	Partille	Offentlig
Vittra Brotorp	4-6	Vittraskolorna AB	Sundbyberg	Enskild

Bilaga 3: Rättslig reglering

Enligt skollagen syftar utbildningen inom skolväsendet till att elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja alla elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Utbildningen ska också förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.⁷² I förarbetena till skollagen förtydligas att skolan ska ge varje flicka och pojke lika möjlighet att utveckla sin fulla potential som människa.⁷³ Vidare framhålls att det, för att förmedla och förankra de mänskliga rättigheterna och grundläggande demokratiska värderingar, måste finnas kunskap hos såväl lärare och annan personal som hos elever om vad dessa värderingar och rättigheter innebär och hur de kan förverkligas.⁷⁴

Av skollagen framgår också att utbildningen ska utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och de mänskliga rättigheterna som människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet samt solidaritet mellan människor. Var och en som verkar inom utbildningen ska främja de mänskliga rättigheterna och motverka all form av kränkande behandling.⁷⁵ Huvudmannen ansvarar för att utbildningen genomförs i enlighet med bestämmelserna i skollagen, föreskrifter som har meddelats med stöd av lagen och de bestämmelser för utbildningen som kan finnas i andra författningar.⁷⁶

Enligt skollagen ska utbildningen utformas på ett sådant sätt att alla elever tillförsäkras en skolmiljö som präglas av trygghet och studiero.⁷⁷ I förarbetena till skollagen framhålls att det förebyggande arbetet är centralt vid skapandet av en trygg skolmiljö för alla elever samt att det kräver ett aktivt värdegrundsarbete där de grundläggande demokratiska värderingarna och de mänskliga rättigheterna kommer till uttryck i praktisk handling.⁷⁸

För eleverna i bland annat förskoleklassen och grundskolan ska det finnas elevhälsa. Elevhälsan ska omfatta medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatser. Elevhälsan ska främst vara förebyggande och hälsofrämjande. Elevernas utveckling mot utbildningens mål ska stödjas.⁷⁹ I förarbetena till skollagen förtydligas att de mer generellt inriktade uppgifterna där elevhälsans medverkan är viktig, rör elevernas arbetsmiljö, skolans värdegrund som exempelvis arbetet mot kränkande behandling samt undervisningen om jämställdhet och sex och samlevnad. Elevhälsan har också ett särskilt ansvar för att bevaka att skolan bidrar till att skapa goda och trygga uppväxtvillkor.⁸⁰

Enligt skollagen ska varje huvudman inom skolväsendet på huvudmannanivå systematiskt och kontinuerligt planera, följa upp och utveckla utbildningen.⁸¹ Sådan planering, uppföljning och utveckling av utbildningen som anges i 3 § ska genomföras

⁷² 1 kap. 4 § skollagen

⁷³ Prop. 2009/10:165, Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet, s. 221.

⁷⁴ Prop. 2009/10:165, Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet, s. 221 och s. 634.

⁷⁵ 1 kap. 5 § skollagen.

⁷⁶ 2 kap. 8 § skollagen.

⁷⁷ 5 kap. 3 § skollagen.

⁷⁸ Prop. 2009/10:165, Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet, s. 320.

⁷⁹ 2 kap. 25 § skollagen.

⁸⁰ Prop. (2009/10:165), Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet, s. 276.

⁸¹ 4 kap. 3 § skollagen.

även på skolenhetsnivå. Rektorn ansvarar för att kvalitetsarbetet vid enheten genomförs.⁸² Inriktningen på det systematiska kvalitetsarbetet enligt 3 och 4 §§ ska vara att de mål som finns för utbildningen i denna lag och i andra föreskrifter (nationella mål) uppfylls.⁸³

I läroplanen står att skolväsendet vilar på demokratins grund. Skollagen slår fast att utbildningen inom skolväsendet syftar till att elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet mellan människor är de värden som skolan ska gestalta och förmedla. Skolan ska aktivt och medvetet främja elevers lika rättigheter och möjligheter, oberoende av könstillhörighet. Skolan har också ett ansvar för att motverka könsmönster som begränsar elevernas lärande, val och utveckling. Hur skolan organiserar utbildningen, hur eleverna blir bemötta samt vilka krav och förväntningar som ställs på dem, bidrar till att forma deras uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt. Skolan ska därför organisera utbildningen så att eleverna möts och arbetar tillsammans, samt prövar och utvecklar sin förmåga och sina intressen, med samma möjligheter och på lika villkor oberoende av könstillhörighet.⁸⁴

Enligt läroplanen ska skolan verka för jämställdhet. Skolan ska därmed gestalta och förmedla lika rättigheter, möjligheter och skyldigheter för alla människor, oberoende av könstillhörighet. I enlighet med grundläggande värden ska skolan också främja interaktion mellan eleverna oberoende av könstillhörighet. Genom utbildningen ska eleverna utveckla en förståelse av hur olika uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt kan påverka människors möjligheter. Skolan ska därigenom bidra till att eleverna utvecklar sin förmåga att kritiskt granska könsmönster och hur de kan begränsa människors livsval och livsvillkor.⁸⁵

Av läroplanen framgår vidare att skolans mål är att varje elev:

- kan göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter,
- respekterar andra människors egenvärde,
- tar avstånd från att människor utsätts för diskriminering, förtryck och kränkande behandling, samt medverkar till att hjälpa andra människor.

Alla som arbetar i skolan ska bland annat:

- i sin verksamhet bidra till att skolan präglas av jämställdhet och solidaritet mellan människor,
- i sin verksamhet bidra till att eleverna interagerar med varandra oberoende av könstillhörighet,
- aktivt motverka diskriminering och kränkande behandling av individer eller grupper.

⁸² 4 kap. 4 § skollagen.

⁸³ 4 kap. 5 § skollagen.

⁸⁴ Läroplanen för grundskolan (SKOLFS 2010:37), 1 Skolans värdegrund och uppdrag, Grundläggande värden, En likvärdig utbildning.

⁸⁵ Läroplanen för grundskolan (SKOLFS 2010:37), 1 Skolans värdegrund och uppdrag, Grundläggande värden, Skolans uppdrag.

Läraren ska bland annat:

- klargöra och med eleverna diskutera det svenska samhällets värdegrund och dess konsekvenser för det personliga handlandet,
- synliggöra och med eleverna diskutera hur olika uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt kan påverka människors möjligheter, samt hur könsmönster kan begränsa egna livsval och livsvillkor,
- planera och genomföra undervisningen så att eleverna möts och arbetar tillsammans oberoende av könstillhörighet,
- öppet redovisa och diskutera skiljaktiga värderingar, uppfattningar och problem,
- uppmärksamma och i samråd med övrig skolpersonal vidta nödvändiga åtgärder för att förebygga och motverka alla former av diskriminering och kränkande behandling,
- tillsammans med eleverna utveckla regler för arbetet och samvaron i den egna gruppen,
- samarbeta med hemmen i elevernas fostran och därvid klargöra skolans normer och regler som en grund för arbetet och för samarbete.

Som pedagogisk ledare och chef för lärarna och övrig personal i skolan har rektorn det övergripande ansvaret för att verksamheten som helhet inriktas mot de nationella målen. Rektorn ansvarar för att skolans resultat följs upp och utvärderas i förhållande till de nationella målen och kunskapskraven.

Rektorn har ansvaret för skolans resultat och har, inom givna ramar, ett särskilt ansvar bland annat för att:

- utbildningen och undervisningen organiseras så att eleverna möts och arbetar tillsammans oberoende av könstillhörighet,
- i undervisningen i olika ämnen integrera ämnesövergripande kunskapsområden, exempelvis, jämställdhet och sex och samlevnad,
- personalen får den kompetensutveckling som krävs för att de professionellt ska kunna utföra sina uppgifter och kontinuerligt ges möjligheter att dela med sig av sin kunskap och att lära av varandra för att utveckla utbildningen,
- skolpersonalen får kännedom om de internationella överenskommelser som Sverige har förbundit sig att beakta i utbildningen.⁸⁶

I kommentar till Skolverkets allmänna råd om systematiskt kvalitetsarbete för skolväsendet framhålls att syftet med kvalitetsarbetet är att de nationella målen för utbildningen ska uppfyllas. Det finns dock inget som hindrar att man inom kvalitetsarbetet även formulerar och följer upp egna mål (de får dock inte strida mot de nationella målen). Ytterst handlar det om att alla barn och elever ska erbjudas en likvärdig utbildning av hög kvalitet oberoende av bland annat kön. Vidare framhålls

⁸⁶ Läroplanen för grundskolan (SKOLFS 2010:37), 2.1 Normer och värden, 2.2 Kunskaper, 2.8 Rektorns ansvar.

att kontinuerlig uppföljning innebär att fortlöpande samla in saklig information - vilken kan vara både kvantitativ och kvalitativ - om verksamhetens förutsättningar, genomförande och resultat.⁸⁷

⁸⁷ Skolverkets allmänna råd om systematiskt kvalitetsarbete – för skolväsendet (SKOLFS 2012:98), s. 11-12, 27.

Bilaga 4: Deltagare i referensgruppen

Referensgruppen har utgjorts av:

Susanne Bäckstedt, undervisningsråd vid Skolverket.

Mia Heikkilä, biträdande professor i småbarnspedagogik vid Åbo Akademi, Finland samt docent i pedagogik vid Mälardalens högskola.

Björn Svensson, lärare.